

อนุกรมวิธานพื้นบ้านเกี่ยวกับ “ว่านไผ่เวหา”
กับความเชื่อและพิธีกรรมในสังคมอีสานร่วมสมัย*

ชวพันธ์ เพชรไกร**

ปรมินท์ จารูร***

รับบทความ: 3 กุมภาพันธ์ 2567

แก้ไขบทความ: 14 พฤษภาคม 2567

ตอบรับ: 21 พฤษภาคม 2567

บทคัดย่อ

บทความวิจัยนี้มุ่งศึกษาวิธีคิดในการจัดอนุกรมวิธานพื้นบ้านเกี่ยวกับ “ว่านไผ่เวหา” ในสังคมอีสาน และวิเคราะห์การสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรม รวมทั้งบทบาทของว่าน

* บทความนี้เป็นส่วนหนึ่งของวิทยานิพนธ์ดุษฎีบัณฑิต เรื่อง “ว่านไผ่เวหา”: อนุกรมวิธานพื้นบ้าน การสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรม และบทบาทในสังคมอีสานร่วมสมัย ซึ่งได้รับการรับรองจากคณะกรรมการพิจารณาจริยธรรมการวิจัยในคน ชุดที่ 2 สังคมศาสตร์ มนุษยศาสตร์ และศิลปกรรมศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย โดยมีรองศาสตราจารย์ ดร.ปรมินท์ จารูร เป็นอาจารย์ที่ปรึกษา ทั้งนี้ ผู้วิจัยขอขอบพระคุณทุนโครงการส่งเสริมความเป็นเลิศทางวิชาการด้านภาษาและวรรณคดีไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย และทุนศาสตราจารย์ ดร.วรรณิ วิบูลย์สวัสดิ์ แอนเดอร์สัน ที่สนับสนุนค่าใช้จ่ายในการศึกษาและการเก็บข้อมูลภาคสนาม มา ณ โอกาสนี้

** นิสิตระดับดุษฎีบัณฑิต สาขาวิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (อีเมล: feducpp@ku.ac.th)

*** รองศาสตราจารย์ประจำภาควิชาภาษาไทย คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย (อีเมล: poramin_jaruworn@yahoo.com)

ดังกล่าว ด้วยกรอบแนวคิดทางคติชนวิทยา เก็บข้อมูลภาคสนามระหว่างปี 2564-2566 ผลการศึกษาพบว่าหมอพื้นบ้านและนักสะสมว่านในอีสานมีวิถีคิดในการจัดประเภท “ว่านไสยเวช” อย่างเป็นระบบในฐานะที่เป็น “ยา” และ “อาคม” โดยใช้ความรู้เชิงประจักษ์ในการสร้างความหมายและจัดลำดับชั้นของว่านชนิดต่าง ๆ ซึ่งองค์ความรู้เกี่ยวกับการจัดประเภท “ว่านไสยเวช” สัมพันธ์กับการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรม ทั้งพิธีกรรมการหาว่าน พิธีกรรมที่ใช้ว่านรักษาความเจ็บป่วย และพิธีกรรมที่นำว่านมาทำเป็นวัตถุมงคล อนุกรมวิธานพื้นบ้านรวมทั้งความเชื่อและพิธีกรรมเหล่านี้มีบทบาทในการรักษาความเจ็บป่วย เป็นที่พึ่งทางจิตใจ เป็นแบบแผนควบคุมพฤติกรรมของคนอีสาน ช่วยสร้างเครือข่ายความรู้ของผู้ปลูกว่าน ยิ่งไปกว่านั้นยังมีบทบาทในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้ธุรกิจความเชื่อในบริบทเศรษฐกิจสร้างสรรค์ การศึกษานี้จึงเป็นอีกหนึ่งแนวทางในการศึกษาเกี่ยวกับคติชนพืช (plant lore) ได้ต่อไปในอนาคต

คำสำคัญ: ว่านไสยเวช, อนุกรมวิธานพื้นบ้าน, ความเชื่อและพิธีกรรม, คติชนพืช

Folk Taxonomy about “Wan Saiyawet”
with Beliefs and Rituals in Contemporary Isan Society*

Chawapan Pettkrai**

Poramin Jaruworn***

Received: February 3, 2024

Revised: May 14, 2024

Accepted: May 21, 2024

Abstract

This research article aims to study ways of thinking about the folk taxonomy of “Wan Saiyawet” in Isan society and to analyze the transmission of

* This article is part of the PhD thesis titled “*Wan Saiyawet*”: *folk taxonomy, transmission of beliefs and rituals, and function in contemporary Isan society*, which has been approved by the Human Research Ethics Committee, Set 2, Social Sciences, Humanities, and Fine Arts, Chulalongkorn University, with Associate Professor Dr. Poramin Jaruworn as an advisor. The researcher would like to express his gratitude for the scholarship from the Academic Excellence in Thai Language and Literature Project, Faculty of Arts, Chulalongkorn University, and the Professor Dr. Wannee Wiboonsawat Anderson Scholarship, which funded the studies and field research.

** Ph.D. Candidate, Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University (email: feducpp@ku.ac.th)

*** Associate Professor, Department of Thai, Faculty of Arts, Chulalongkorn University (email: poramin_jaruworn@yahoo.com)

beliefs and rituals, including the role of the wan, within the framework of folklore concepts. Field data were collected between 2021 and 2023. The results of the study demonstrate that folk healers and wan collectors in Isan have systematic methods for categorizing the types of “Wan Saiyawet” into two main categories: “medicine” and “magic”. They use empirical knowledge to create meanings and organize hierarchies of wan. Such knowledge about the classification of wan is related to the transmission of beliefs and rituals, including the ritual of finding wan, the ritual of using wan to treat illness, and the rituals in which wan are turned into sacred objects. Folk taxonomy, along with beliefs and rituals, serves multiple functions: curing illness, providing spiritual refuge, controlling Isan people’s behavior, helping to build a network of wan growers, and creating added value for faith-based businesses in the context of the creative economy. This study, therefore, serves as a guideline for future studies on plant lore.

Keywords: Wan Saiyawet, folk taxonomy, beliefs and rituals, plant lore

บทนำ

มนุษย์ทั่วทุกมุมโลกต่างรับรู้และมีความเชื่อเกี่ยวกับพืชอย่างหลากหลาย ไม่ว่าจะเป็นความเชื่อเรื่องวิญญานของพืชที่นิพพานได้เช่นเดียวกับมนุษย์ ความเชื่อเรื่องต้นไม้กินคน ความเชื่อเรื่องต้นไม้ออกผลเป็นหญิงสาว ความเชื่อเรื่องเสียงกรีดร้องจากรากแมนเดรก (Mandrake) ฯลฯ หลักฐานการใช้พืชพิเศษในอดีตที่สำคัญ คือ เหตุการณ์ที่ออกัสตัส (Augustus) จักรพรรดิองค์แรกของโรมัน นำหน่อไม้ฝรั่งที่ผลิหน่อแล้วตายซากแห่งคาตันมาขงเป็นชาติใหม่ พร้อมกับเสกคาถาเก่าแก่ของโรมช่วยทำให้หนังเหนียวอยู่ยงคงกระพันชาตรี (ณรงค์ศักดิ์ ค้านอธรรม, 2551, น. 12) ความเชื่อเหล่านี้ล้วนสะท้อนให้เห็นถึงจินตนาการและมุมมองของมนุษย์ที่มีต่อพืชในฐานะสิ่งมีชีวิตที่อยู่ในระบบนิเวศเดียวกัน

ในสังคมไทยเรียกพืชที่มีสรรพคุณพิเศษว่า “ว่าน” พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พุทธศักราช 2554 นิยามความหมายของ “ว่าน” หรือ “หว่าน” ว่าเป็น “ชื่อเรียกพืชบางชนิดที่มีหัวบ้าง ไม่มีหัวบ้าง ใช้ทำยาบ้าง หรือเชื่อกันว่าเป็นพืชที่ทำให้หนังเหนียวอยู่ยงคงกระพันชาตรีและเป็นสิริมงคล (ราชบัณฑิตยสถาน, 2556, น. 1112) สอดคล้องกับคำนิยามของว่านในสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่มที่ 13 ที่กล่าวว่า ว่านเป็นพืชมีหัว เป็นที่รู้จักและปลูกเลี้ยงไว้ในบ้านนับแต่โบราณกาล ด้วยเชื่อว่า มีสรรพคุณมากมายหลายทาง ทั้งทางเมตตามหานิยม คงกระพันชาตรี อำนาจคุ้มครองรักษา โชคลาภ และเป็นยาสมุนไพร เชื่อว่าว่านมีชีวิตและมีญาณ สามารถดลบันดาลให้ผู้เลื่อมใสนับถือเกิดโชคลาภ คิดทำสิ่งใดก็เหมือนมีญาณวิเศษมาช่วยชี้แนะแนวทางให้ประสบความสำเร็จ (ผอญผา พันธุ์พัก, 2542)

ณรงค์ศักดิ์ ค้านอธรรม (การสื่อสารส่วนบุคคล, 19 ตุลาคม 2565) ให้ข้อมูลว่า นิยามตามพจนานุกรมหรือเอกสารเกี่ยวกับว่านหลายเล่ม ยังให้คำจำกัดความไม่ครอบคลุมกับว่านที่พบจริงในภูมิภาคต่าง ๆ ซึ่งมีลักษณะทางกายภาพที่หลากหลาย นอกเหนือจากคำนิยาม ทั้งว่านที่เป็นเครือเถา เป็นลำต้น และว่านที่งอกขึ้นมาจากแร่หินธรรมชาติ ดังนั้นว่านจึงมิใช่พืชชนิดใดชนิดหนึ่งที่มีข้อจำกัดในเชิงกายภาพ แต่เป็นสิ่งที่

มนุษย์สถาปนาความหมายของว่านให้สูงกว่าพืชที่เป็นไม้ดอกไม้ประดับ พืชผักสวนครัว หรือสมุนไพรทั่วไป ดังจะเห็นได้ว่าคาถาในตำรายาบางท้องถิ่น เช่น โองการพญาครุฑ ซึ่งเป็นตำรายาท้องถิ่นของภาคใต้ เรียกว่าว่าน “ปู่เจ้า” “จำว่าน” หรือ “พระยาว่าน”

ในบทความนี้ผู้วิจัยเลือกใช้คำว่า “ไสยเวท” เป็นคำศัพท์สำคัญ แทนคำว่า “ไสยเวทย์” และ “ไสยเวท” ที่มีความหมายในทางเวทมนตร์ไสยศาสตร์ เพราะมุ่งเน้นที่คุณสมบัติของว่านกลุ่มนี้ที่ใช้อาคมในการรักษา โดยคงคำว่า “ไสย” ที่หมายถึงเวทมนตร์คาถา สมาสกับคำว่า “เวท” ที่หมายถึง ยา รวมแล้วหมายถึง ว่านที่มีสรรพคุณทางยาและสรรพคุณทางความเชื่ออันเป็นฐานกำกับความคิดของผู้ใช้ว่านนั่น ซึ่งแสดงออกผ่านวิถีปฏิบัติและการประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับว่านนั่น

ข้อมูลทางคติชนวิทยาเกี่ยวกับ “ว่านไสยเวท” มักพบในรูปแบบของความเชื่อ พิธีกรรม และวิถีปฏิบัติ ซึ่งรับรู้อย่างแพร่หลายทั่วประเทศ ทั้งสำนักเขาอ้อ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง และสำนักอื่น ๆ เช่น สายหลวงพ่อกวย วัดโสมสitarาม อำเภอศรีนครินทร์ จังหวัดชัยนาท ฯลฯ โดยมีการนำว่านมาใช้งาน เช่น การแช่ การอาบ การกิน การพกเหน็บว่านสด การสักรั้วว่าน การนำว่านไปประกอบเป็นมวลสารของวัตถุมงคลต่าง ๆ เช่น พระเครื่อง ปลัดขิก ตุ๊กตาสัก อื่น สี่สิ่งใช้ย้อมผ้ายันต์ และการฝังว่านตามร่างกาย

ดินแดนอีสานเป็นพื้นที่ที่น่าสนใจในการศึกษาว่าน เป็นแหล่งทรัพยากรว่านที่มีความอุดมสมบูรณ์แห่งหนึ่งในประเทศไทย ทำให้มีผู้ปลูกว่าน ทั้งที่เป็นนักสะสมว่านอาชีพและมือสมัครเล่น น่าสนใจว่าพบนักสะสมว่านหลายคนที่เป็นหมอพื้นบ้านและใช้ว่านในการประกอบพิธีกรรมรักษาโรคและความเจ็บป่วยหลายสาย แต่ละสายล้วนมีความเชี่ยวชาญเรื่องการใช้ว่านในฐานะ “ไสยขาว” (white magic) เพื่อช่วยเหลือคน มีการสืบทอดภูมิปัญญาเรื่องว่าน ทั้งที่เป็น “ความรู้สามัญ” และ “กลเม็ด” อันเป็นความรู้เฉพาะ

อย่างไรก็ตาม เมื่อผู้วิจัยสำรวจงานที่ศึกษาเกี่ยวกับว่านในประเทศไทย พบว่าส่วนใหญ่เป็นการศึกษาว่านในเชิงพฤกษศาสตร์พื้นบ้าน เช่น งานวิจัยเรื่อง การศึกษาทางอนุกรมวิธานของว่านในวงศ์พลับพลึง ของสมศรี ผสมทรัพย์ (2527) ฯลฯ ส่วนการศึกษาเรื่องว่านในสายมนุษยศาสตร์ที่ผ่านมา มีลักษณะเป็นการศึกษาวิเคราะห์พลวัตทางวัฒนธรรมของการใช้ว่าน

เช่น งานวิจัยเรื่อง การเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาเกี่ยวกับว่านที่มีต่อการผลิตและความสัมพันธ์ในกลุ่มผู้ปลูกว่าน ของนพคุณ คุณา (2549) และงานวิจัยเรื่อง ปัจจัยทางวัฒนธรรมที่มีผลกับความหมายของว่านในระบบสุขภาพไทย ของวิรุฬห์ วุฒิฤทธากุลและคณะ (2561) นอกจากนี้ยังพบงานวิจัยเรื่อง คำเรียกชื่อว่านในภาษาไทย: การศึกษาตามแนววรรณศาสตร์ชาติพันธุ์ ของชนกพร อังศิริริยะ (2556) ที่วิเคราะห์โครงสร้างของคำเรียกว่าน และบทความวิชาการเรื่อง มุมมองและแนวคิดที่ปรากฏจากพิธีกรรมการแช่ว่านรางยา วัดเขาอ้อ อำเภอควนขนุน จังหวัดพัทลุง ของณัชรดา สมสิทธิ์ และวราเมษ วัฒนไชย (2559) ที่วิเคราะห์ในประเด็นอัตลักษณ์ อำนาจเรือนร่าง และวาทกรรมสุขภาพจากพิธีแช่ว่านยา ซึ่งงานทั้ง 2 เรื่องนี้ช่วยชี้ให้เห็นถึงค่านิยมและความเชื่อเรื่องว่านของคนในสังคมไทยอย่างเด่นชัด ทว่าหากมีการศึกษาว่านในเชิงคติชนวิทยา ที่เป็นการรวบรวมภูมิปัญญาของปราชญ์ชาวบ้านผู้ซึ่งใช้ว่านในวิถีชีวิตจริง จะช่วยทำให้เข้าใจวิถีคิดอันสลับซับซ้อนของมนุษย์ได้ดียิ่งขึ้น

ด้วยเหตุนี้ ผู้วิจัยจึงสนใจศึกษา “ว่านไสยเวช” โดยมุ่งไขคำตอบว่า ผู้ใช้ว่านในอีสานมีหลักคิดในการจัดประเภทของว่านในเชิงวัฒนธรรมอย่างไรบ้าง การจำแนกประเภทดังกล่าวมีส่วนเชื่อมโยงสัมพันธ์กับการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมไสยเวชอย่างไร และว่านเหล่านี้มีบทบาทสำคัญอย่างไรต่อวิถีชีวิตของคนอีสานในปัจจุบัน

วัตถุประสงค์การวิจัย

- 1) เพื่อจัดอนุกรมวิธานพื้นบ้านของ “ว่านไสยเวช” ในสังคมอีสานร่วมสมัย
- 2) เพื่อวิเคราะห์การสืบทอดและบทบาทของความเชื่อและพิธีกรรมของว่านดังกล่าว

วิธีดำเนินการวิจัย

งานวิจัยนี้เป็นงานวิจัยเชิงคุณภาพ (qualitative research) มีวิธีการวิจัย ดังนี้

1) ศึกษาข้อมูลจากเอกสารและสื่อออนไลน์ที่เกี่ยวข้องกับ “ว่านไผ่เวหา”

2) ดำเนินการขอรับรองจริยธรรมการวิจัยในคน จากนั้นรวบรวมข้อมูลปฐมภูมิ ด้วยการเก็บข้อมูลภาคสนามระหว่างปี 2564-2566 จากหอพื้นบ้านและนักสะสมว่านในอีสานโดยใช้วิธีสัมภาษณ์กึ่งโครงสร้าง (semi-structured or guided interviews) และใช้วิธีการสังเกตการณ์อย่างมีส่วนร่วม (participative observation) จากสำนักวิชาที่เคยประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับว่านจำนวน 5 แห่ง ได้แก่ 1. วัดสามัคคี อำเภอเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย 2. วัดพระอินทร์แดง อำเภอเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย 3. วัดป่าภูาราม อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร 4. วัดป่าอุณาโลม อำเภอจตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด และ 5. บ้านนักสิทธิ์ อำเภอเมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย ใช้วิธีการคัดเลือกแบบเฉพาะเจาะจง (purposive sampling) โดยพิจารณาจากหน้าที่และความเกี่ยวข้องกับการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไผ่เวหา” แบ่งออกเป็น 3 กลุ่ม ได้แก่ กลุ่มที่ 1 หอพื้นบ้าน ที่ได้รับการยอมรับจากคนในชุมชนว่ามีบทบาทในการใช้ว่านรักษาโรค ได้แก่ หอพระ หอธรรม และหอว่าน ซึ่งจะต้องเป็นผู้ประกอบพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไผ่เวหา” ได้รับการสืบทอดภูมิปัญญาจากครูหอพื้นบ้านอีกชั้นหนึ่ง มีผู้ให้ข้อมูลในกลุ่มนี้จำนวน 4 คน กลุ่มที่ 2 นักสะสมว่าน เลือกลงจากการเป็นผู้ที่ได้รับการยอมรับอย่างกว้างขวางจากเครือข่ายนักเล่นว่านว่ามีความรู้เรื่องว่าน มีประสบการณ์ในการเล่นและสะสมว่านหลายชนิด ได้ผู้บอกข้อมูลในกลุ่มนี้จำนวน 1 คน และกลุ่มที่ 3 ผู้เข้าร่วมพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไผ่เวหา” ได้ผู้ให้ข้อมูลในกลุ่มนี้จำนวน 2 คน

3) นำข้อมูลที่ได้จากภาคสนามมาจัดอนุกรมวิธานพื้นบ้าน จากนั้นใช้วิธีการเขียนพรรณนาวิเคราะห์ โดยใช้วิธีวิทยาและกรอบแนวคิด ดังนี้ 1. แนวคิดเรื่องการจัดอนุกรมวิธานพื้นบ้าน ซึ่งเป็นกรอบแนวคิดทางพฤกษศาสตร์และชีววิทยาที่นำมาประยุกต์กับการศึกษาทาง

คติชนวิทยา 2. แนวคิดเรื่องนิเวศวิทยากับความเชื่อพื้นบ้าน 3. แนวคิดเรื่องคติชนในวิถี
สุขภาพพื้นบ้าน และ 4. แนวคิดเรื่องบทบาทหน้าที่ของคติชนในสังคม

4) สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

ภูมิหลังของว่วนในสังคมและวัฒนธรรมอีสาน

1. ลักษณะทางกายภาพของอีสานที่เหมาะสมต่อการเป็นแหล่งว่วนสำคัญ

ลักษณะทางกายภาพของอีสานที่มีความเป็นป่าดิบแล้ง (dry evergreen forest) มีอากาศและสภาพดินที่เหมาะสมต่อการเจริญเติบโตของว่วน ทำให้ว่วนเกิดขึ้นเองตามธรรมชาติเป็นจำนวนมาก ทั้งในป่าดิบและตามหัวไร่ปลายนา โดยเฉพาะอย่างยิ่งในพื้นที่ที่ดินมีธาตุปรอทและธาตุฟอสฟอรัสสูง ดังหลักฐานสนับสนุนจากงานวิจัยของพิเชษฐ เวชวิฐานและคณะ (2554) ที่สำรวจและรวบรวมสายพันธุ์ว่วนในพื้นที่ภาคอีสานตอนบน พบสายพันธุ์ว่วนมากกว่า 120 ชนิด ยิ่งไปกว่านั้นยังพบปัญหาที่น่าสนใจว่า เมื่อนำว่วนมาปลูกในบริเวณใกล้กัน หากไม่ขุดหัวว่วนขึ้นมาเก็บไว้ จะทำให้หัวว่วนผสมกัน เกิดการกลายสายพันธุ์ ทำให้ไม่สามารถแยกได้ว่าเป็นว่วนชนิดใด ซึ่งจะทำให้เสียเวลาในการจำแนกประเภทของว่วน

หลักฐานที่สนับสนุนเรื่องความหลากหลายของสายพันธุ์ว่วนในภาคอีสาน คือ นิราศหนองคาย ซึ่งเป็นบันทึกการเดินทางของหลวงพัฒนพงศ์ภักดี (ทิม สุขยางค์) วรรณคดีเรื่องนี้ได้บรรยายถึงว่วนนานาชนิด ที่พบบริเวณลำตะคอง ในเขตจังหวัดนครราชสีมา ขณะเดินทางติดตามเจ้าพระยามหินทรศักดิ์ธำรง (เพ็ง เพ็ญกุล) ไปปราบฮ่อที่หลวงพระบาง ในสมัยรัชกาลที่ 5 ผู้วิจัยได้ตรวจสอบรายชื่อของว่วนที่ปรากฏในนิราศเรื่องดังกล่าว โดยการสัมภาษณ์เบื้องต้นจากนักสะสมว่วนในภาคอีสานและภาคกลาง พบว่าว่วนที่กล่าวถึงในนิราศหนองคายหลายชนิดเป็นว่วนหายากในภาคอีสาน บางชนิดมีชื่อเรียกที่ซ้ำกัน แต่เป็นคนละชนิดกัน หรือบางชนิดก็มีแต่ชื่อตามตำนานที่เล่าขานสืบทอดกันปากต่อปาก ยังไม่มีนักสะสมว่วนผู้ใดเคยพบเห็นต้นจริงมาก่อน อย่างไรก็ตาม ข้อมูลจากนิราศเรื่องนี้ ช่วยยืนยันว่า

ภาคอีสานในอดีตเป็นแหล่งทรัพยากรว่านที่มีความอุดมสมบูรณ์และมีความโดดเด่น เมื่อวีเดินทางเข้าสู่เขตรอยต่อระหว่างภาคกลางกับภาคอีสาน ได้สัมผัสถึงระบบนิเวศที่แตกต่างไปจากพื้นที่เดิม คือภาคกลางที่เดินทางผ่านมาก่อนหน้านี้ จึงเลือกหยิบยกว่านมาใช้ในการพรรณนาสิ่งแวดล้อมในอีสาน และแสดงภูมิรู้เกี่ยวกับว่านของตัววีเอง

บรรดาหมูนักเล่นว่านในอีสานเชื่อกันว่า “ว่านป่า” หรือว่านที่เกิดขึ้นเองในป่ามีสรรพคุณและความศักดิ์สิทธิ์สูงกว่า “ว่านบ้าน” หรือว่านที่ปลูกในครัวเรือนและว่านที่ขึ้นเองตามหัวไร่ปลายนา เพราะว่านที่พบในป่ามักเป็นว่านที่หายาก มีจิตวิญญาณแรงกล้า เป็นของศักดิ์สิทธิ์ที่ภูตผีเทวดารักษา และมีธาตุจากดินที่เรียกว่า “พิศหนู” ทำให้ว่านมีพลังอำนาจเหนือพืชโดยทั่วไป ว่านที่นำมาประกอบพิธีกรรมในอีสานจึงเป็นว่านที่ผู้ใช้ว่านจะต้องออกหาว่านนั่นเอง เรียกวิธีการนี้ว่า “การเข้าป่าหาว่าน” ไม่นิยมว่าจ้างพรานป่าหาว่านมาใช้งาน เพราะหากถูกหลอกหรือเรียกกันว่าเจอ “ว่านย้อมแมว” จะทำให้การประกอบพิธีกรรมไม่ได้ผลตามที่ตั้งใจไว้

จะเห็นได้ว่าภูมินิเวศของอีสานมีลักษณะที่เอื้อให้เกิดกระบวนการสร้างความศักดิ์สิทธิ์ให้แก่ว่าน เพราะแหล่งว่านในอีสานมักเป็นป่าดงดิบลึก เช่น ดงพญาเย็น ภูลังกา ภูหินเหล็กไฟ ถ้ำผายา ดงหลวง ฯลฯ เต็มไปด้วยข้อห้ามและเรื่องราวลึกลับ ทั้งยังอยู่ห่างไกลจากชุมชน หากจะเข้าไปต้องประกอบพิธีกรรมเพื่อบอกกล่าวและแสดงความเคารพต่อว่านและอำนาจเหนือธรรมชาติที่ดูแลรักษาว่านนั่นเสียก่อน แหล่งที่พบว่านในอีสานเหล่านี้จึงมีส่วนช่วยขับเคลื่อนความหมายและสรรพคุณของว่านให้เด่นชัดขึ้น เพราะว่ามีคุณวิเศษทางยาและอาคม เป็นของหายากที่ต้องฝ่าฟันอันตรายทั้งที่มองเห็นและมองไม่เห็นกว่าที่จะได้มาครอบครอง

2. ระบบความเชื่อของคนอีสานที่สัมพันธ์กับเรื่องว่าน

ในชุมชนอีสานผู้คนนับถือพุทธศาสนาและนับถือผีอย่างชัดเจน จากการสัมภาษณ์ครูบาบุญยัง วัดพระอินทร์แดง จังหวัดหนองคาย (การสื่อสารส่วนบุคคล, 8 เมษายน 2565) ผู้วิจัยพบข้อมูลว่าว่านมีความสำคัญต่อวิถีชีวิตของคนอีสาน และกลายเป็นส่วนหนึ่งในฮีตประเพณีของคนอีสาน ส่วนใหญ่ใช้ในประเพณีที่นำว่านมาผสม

กับน้ำพระพุทธมนต์ เพื่อชำระล้างสิ่งไม่ดีและทำให้เกิดความบริสุทธิ์ หรือเพิ่มความเป็นสิริมงคล เช่น ฮีตที่ 5 บุญสงวนน้ำ หรือบุญเดือนห้า คือ การทำบุญที่เอาน้ำอบน้ำหอม ไปรดหรือสงวน้ำพระพุทธรูป พระภิกษุสงฆ์ หรือผู้เฒ่าผู้แก่ที่เราเคารพนับถือ และ ฮีตที่ 7 บุญชำระ หรือบุญเดือนเจ็ด ที่จะนำว่านผสมน้ำมันตีโปรดทำความสะอาดบ้านเรือนและตามถนนหนทาง หลักบ้าน ดอนปู่ตา ฯลฯ ดังนั้น น้ำที่ใช้ในประเพณีและพิธีกรรมของอีสานจึงมิใช่ น้ำที่ใช้ในครัวเรือน แต่เป็นน้ำที่ผสมกับว่าน เพื่อเพิ่มความศักดิ์สิทธิ์ โดยต้องมีการสวดบรกรรมคาถาก่อนนำมาใช้

ว่านยังเกี่ยวข้องกับพระครองลาว ที่ถูกกล่าวหาจากรัฐว่าร่วมขบวนการขบถผีบุญ นับเป็นเรื่องที่เจ้าหน้าที่บ้านเมืองเฝ้าระวังและให้ความสำคัญเป็นอย่างมาก เพราะกลวิธี “การใช้ความเชื่อเป็นอาวุธ” นี้เป็นภัยต่อการปกครอง กรณีที่เห็นได้ชัดคือ กรณีของ หลวงปู่พิบูลย์ วัดพระแท่น (วัดบ้านแดง) อำเภอพิบูลย์รักษ์ จังหวัดอุดรธานี ซึ่งเป็นพระผู้มีวัตรปฏิบัติของ “พระครองลาว” ตามจารีตเดิมพระสงฆ์อีสานมีวิชาอาคม เชี่ยวชาญเรื่องการนำว่านไปเสริมความคงกระพันชาตรี มีเวทมนตร์คาถาถือเทียนลงน้ำแล้วเทียนไม่ดับ และมีความสามารถเรื่องการพยากรณ์ จึงได้รับความศรัทธาและเป็นที่พึ่งยามยากแก่ลูกศิษย์เป็นจำนวนมาก ทำให้ฝ่ายปกครองเพ่งเล็งว่าหลวงปู่พิบูลย์จะเป็นแกนนำในขบวนการขบถผีบุญดังเช่นที่เคยเกิดขึ้นในอดีต ในที่สุดท่านถูกควบคุมตัวโดยเจ้าหน้าที่ฝ่ายปกครอง นำไปพิจารณาคดีรวมถึงการนำตัวไปถ่วงน้ำเพื่อพิสูจน์ความจริง เมื่อไม่สามารถชี้มูลความผิดที่ชัดเจนได้ สุดท้ายรัฐบาลจึงควบคุมตัวหลวงปู่พิบูลย์มาไว้ที่วัดโพธิสมภรณ์ ซึ่งเป็นพระอารามหลวงสังกัดธรรมยุติกนิกาย ตั้งอยู่ที่กลางเมืองอุดรธานี โดยกักบริเวณท่านไว้ที่กุฏิในป่าข้างสระน้ำท้ายวัดเป็นเวลากว่า 15 ปี จนท่านมรณภาพเมื่อปี 2489 ประเด็นนี้สะท้อนว่าขบวนการขบถผีบุญมีความเกี่ยวข้องกับว่าน กล่าวคือ ผู้ที่เป็นผีบุญมักจะใช้ศรัทธาความเชื่อของคนเป็นเครื่องมือทางการเมือง สิ่งนี้ทำให้ฝ่ายปกครองเป็นกังวลและต้องคอยเฝ้าสังเกตการณ์ เนื่องจากแม้จะปราบขบถผีบุญกลุ่มใหญ่จนหนีกลับไปยังประเทศเพื่อนบ้านแล้ว แต่ก็ยังคงเกิดขบถผีบุญกลุ่มย่อยในพื้นที่อื่น ๆ ในอีสานตามมาอีกหลายครั้ง

ลักษณะของบุคคลที่ฝ่ายปกครองเฝ้าระวังเป็นพิเศษ ได้แก่ 1) เป็นพระเกจิอาจารย์ที่มีลูกศิษย์จำนวนมาก 2) เป็นผู้เรียนคาถาอาคม มีเวทมนตร์ที่ทำให้คนทั่วไปรู้สึกว่าเป็นผู้วิเศษ สามารถดลบันดาลให้เกิดสิ่งอัศจรรย์ได้ 3) เป็นผู้รู้และมีชื่อเสียงเรื่องวิชาคงกระพันชาตรี ชักนำลูกศิษย์ที่เป็นชายฉกรรจ์มาซ่อนสมเป็นกลุ่ม ดังนั้นในช่วงหนึ่งพระเกจิอาจารย์ที่ถือครองความรู้ในการใช้วานเพื่อเสริมความคงกระพันชาตรี จึงไม่สามารถแสดงตนว่าเป็นเจ้าสำนักวิชาทางไสยศาสตร์ ต้องซ่อนอำพรางความรู้ด้วยวิธีต่าง ๆ และถ่ายทอดวิชาให้เฉพาะลูกศิษย์ในวงแคบเท่านั้น

นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่าหมอพื้นบ้านและนักสะสมว่น ยังได้เชื่อมโยงความเชื่อเรื่องวานกับอำนาจเหนือธรรมชาติที่รับรู้กันอย่างกว้างขวางในชุมชนอีสาน ดังนี้

2.1 ความเชื่อเรื่องพญานาค

ความเชื่อความศรัทธาเกี่ยวกับเรื่องการนับถือพญานาค เป็นความเชื่อที่มีความเข้มข้นในอีสานเป็นอย่างมาก ความเชื่อนี้นำไปสู่พิธีกรรมและวิถีปฏิบัติต่าง ๆ ตามมามากมาย หนึ่งในความเชื่อเรื่องพญานาคเกี่ยวกับวานคือ คนอีสานเชื่อว่าในดินแดนอีสานมีพญานาคหลายตระกูล ด้วยลักษณะของวานบางชนิดที่คล้ายคลึงกับพญานาค เช่น วานพญานาคราช หรือที่เรียกว่า “เถาเกล็ดพญานาคราช” ฯลฯ ทำให้เกิดความคิดที่ว่า วานเป็นสัญลักษณ์ของงู จะต้องปลุกให้ห่างไกลจากสัตว์ปีก เพราะถือเป็นคู่อริกัน นอกจากนั้น วานในกลุ่มงู จะต้องปลุกให้ห่างจากวานที่มีชื่อหรือลักษณะคล้ายสัตว์ปีกด้วย เช่น วานไก่ วานนกคุ้ม วานพญาแร้ง เพราะเชื่อว่าหากปลุกบริเวณใกล้กันพลังของวานสัตว์ปีกจะข่มวานงู มีเรื่องเล่าว่า เคยมีผู้นำวานสองกลุ่มนี้มาปลุกด้วยกันแล้ว วานงูเฝ้าคาตัน บ้างก็เล่าว่าวานที่เลี้ยงกลายเป็นฝูงงูเลื้อยหนีเข้าไปในป่า บางสำนวนเล่าว่าฝันเห็นพญานาคราชมารื้อรอบบ้านชู่อาฆาตเพราะดูแลบริวารของพระองค์ไม่ดี ประเด็นนี้ นักสะสมว่นภาคอื่นให้ความเห็นว่าอาจเป็นกุศโลบายของคนอีสานที่ไม่ต้องการให้ปลุกวานใกล้กัน เพราะเมื่อลงดินแล้วหัววานผสมกัน จะทำให้กลายพันธุ์และแยกสายพันธุ์ได้ยาก จากคำบอกเล่าของนักสะสมว่นในอีสาน เชื่อกันว่าวานในกลุ่มตระกูลงู

หรือนาค มักต้องบริโภค “คานาคา” กำกับก่อนที่จะปลูกเพื่อเสริมให้พลังของว่าน มีความเข้มแข็งมากยิ่งขึ้น บางสำนวนเชื่อว่าน้ำมนต์ที่ใช้รดว่านในกลุ่มนี้ ต้องผสมน้ำมนต์กับ น้ำจากแม่น้ำโขง แม่น้ำชี และแม่น้ำมูล ซึ่งมีนาคสำคัญเป็นผู้คุ้มควักแผ่นดินจนเกิดเป็น แม่น้ำและอาศัยอยู่ในบริเวณนั้น

2.2 ความเชื่อเรื่องผีปอบ ผีเป่า และผีโพง

ชาวอีสานเชื่อว่า “ปอบว่าน” เกิดจากว่านศักดิ์สิทธิ์พวกอยู่คงกระพัน เช่น ว่าน กระเจียว ว่านสามพันตึง ฯลฯ ว่านเหล่านี้ถ้าเจ้าของเลี้ยงไม่ดีจะยืมหน้าผู้ปลูกว่าน เรื่องแสงออกไปหากบเซียดกินเอง หรือกินคนได้ ในกรณีที่เขาของกินไม่ได้ ว่านเหล่านั้นก็จะกินร่างเจ้าของว่านจนซบผอมและแห้งตายในที่สุด (ปรีชา พิณทอง, 2532, น. 537)

ในกรณีของผีเป่าที่พบในชุมชนอีสาน มีที่มาจากว่านเป่า เชื่อกันว่าผู้ที่มีว่านเป่า จะถือได้ว่าเป็นผีเป่า มีไว้เพื่อเลี้ยงตัวหมอนไหมติ จะเป็นการรักษาตัวไหมให้ผลิตใยไหมดี แต่ถ้ารักษาตามกฎตามศีลไม่ได้จะทำให้แสงตามป่าตามดอน แล้วก็จะกลับมาที่ว่านตามเดิม ผีเป่านั้นจะไม่ทำร้ายคน แต่จะหากินของสดตามทางของตนเอง (ชาญชัย คงเพ็ชรธรรม และคณะ, 2556, น. 52-53) ชาวอีสานเชื่อกันว่าคนเป็นผีเป่าเกิดจากการเล่นว่านกระเจียว และว่านสามพันตึง ซึ่งเป็นว่านที่มีคุณทางคงกระพันชาตรี ทำให้พันแทงไม่เข้า แต่ว่านทั้งสองชนิดนี้ชอบกินของสด หากผู้เลี้ยงหาให้กินไม่ทัน จะออกหากินเองหรือไม่ก็กินคนเลี้ยง ทำให้กลายเป็นผีเป่า คนเป็นผีเป่าหรือถูกผีเป่าเข้าสิงจะเก็บตัว ไม่ค่อยพูดจาสมาคมกับ ผู้ใด ออกหากินกลางคืน ตอนค่ำจะหาจับบเซียดกินเป็นอาหาร คนเป็นผีเป่าเมื่อตายไป ก็จะเป็นผีเป่าที่ดุร้าย ในกรณีของผีโพง คนที่ถูกสิงจะมีแสงออกมาจากรูจมูก ชอบหากินของดิบสดในเวลากลางคืนเหมือนกระสือในภาคกลาง บ้างก็เชื่อว่าผีเป่าคือคนธรรมดา แต่มีความเกี่ยวข้องทางไสยศาสตร์ พวกเล่นของ แล้วของเข้าตนเอง และพวกเขา “คายเกิน” คือ การคิดค่าประกอบพิธีกรรมทางไสยศาสตร์เกินราคาจริง

2.3 ความเชื่อเรื่องวิทยาร หรือ เพ็ดพญาธร

ผู้วิจัยสัมภาษณ์เอก นาคทรพร (การสื่อสารส่วนบุคคล, 24 มีนาคม 2566) ได้ข้อมูลสำคัญว่า วิทยาร หรือ “เพ็ดพญาธร” นั้น ไม่ได้อยู่สถานะเป็นภูตผีร้ายดังที่มีหลายคนเข้าใจผิด หมอพื้นบ้านและนักสะสมว่านจัดวิทยารเป็นอมนุษย์ที่อาศัยอยู่ในป่าหิมพานต์ เชี่ยวชาญเรื่องการเล่นแร่แปรธาตุและการปรุงโอสถวิเศษ มีอาวุธวิเศษ เช่น ขรรค์ตรีศูล ฯลฯ ชอบแอบลักลอบเข้าไปในที่ต่าง ๆ เมื่อได้กลิ่นของยารวิเศษก็จะบินลงมาขโมยยานั้น บางสำนักเชื่อว่าวิทยารเป็น “นักสิทธิ์” ผู้รู้คาถาอาคม ดังที่ผู้วิจัยได้ข้อมูลจากครูบอบ กนตธมโม วัดป่าภูาราม (การสื่อสารส่วนบุคคล, 11 ธันวาคม 2566) ว่า

“เราไม่ได้นับถือเพ็ดพญาธรว่าเป็นผี แต่เป็นอมนุษย์ ที่มีศักดิ์ต่ำกว่าเทวดา เพ็ดพญาธรจะมาขโมยยานจากการได้กลิ่นว่านเมื่อเราประกอบพิธีกรรม โดยเฉพาะการหุงต้มว่าน ดังนั้น ทุกกระบวนการจึงต้องอย่างระมัดระวัง มิเช่นนั้นจะเสียว่าน เริ่มตั้งแต่พิธีกรรมหาว่าน จะต้องมัดยั้งค้ำกับฤทธิ์ว่าน เพื่อป้องกันเพ็ดพญาธรได้กลิ่นหรือมองเห็น เมื่อนำมาประกอบพิธี หม้อดินก็ต้องลงอักขระ มีเลวและสายสิญจน์ปักรอบพิธี แม้แต่ผ้ากรองกากว่าน ก็จะต้องกำกับด้วยคาถาป้องกันเพ็ดพญาธรด้วย”

จากการสังเกตพิธีกรรม ผู้วิจัยพบข้อมูลว่าไม่เคยมีหมอพื้นบ้านคนใดเคยพบรูปภาพหรือรูปเคารพของวิทยารบนหิ้งบูชาในการประกอบพิธีกรรมต่าง ๆ เกี่ยวกับว่านเลยสักครั้ง ภาพลักษณ์ของวิทยารที่ผู้วิจัยได้จากการเก็บข้อมูลมักจะมีอยู่ในกรณีของการป้องกันไม่ให้ลงมาขโมยว่านไปใช้ โดยเฉพาะอย่างยิ่งพิธีกรรมการนำว่านไปทำน้ำมันมหาเสน่ห์ เนื่องจากเชื่อกันว่า วิทยารมีนิสัยเจ้าชู้ เมื่อได้กลิ่นของน้ำมันว่าน โดยเฉพาะว่านที่ใช้ในทางเมตตามหานิยมก็จะรีบบินลงมาในพิธินั้นอย่างรวดเร็ว ด้ายสายสิญจน์สีขาวจึงเปรียบเสมือนกำแพงแก้ว หรือปริมณฑลของความศักดิ์สิทธิ์ที่สามารถคุ้มครองป้องกันมิให้วิทยารลงมาขโมยว่านได้สำเร็จ

3. ว่านกับวิถีสุขภาพพื้นบ้านในอีสาน

ในมโนทัศน์ของคนอีสาน “โรค” (disease) และ “ความเจ็บป่วย” (illness) ถูกแยกออกจากกันด้วยมุมมองทางสังคมวัฒนธรรม อมรรรัตน์ รัตนสิริ (2541) เสนอว่า โรคเป็นความจริงในเชิงชีววิทยา (biological reality) ในขณะที่ความเจ็บป่วยเป็นประสบการณ์และความเป็นจริงทางวัฒนธรรม (social culture reality) ดังนั้น บุคคลอาจเป็นโรคโดยไม่แสดงความเจ็บป่วย หรืออาจเจ็บป่วยได้โดยไม่แสดงอาการของโรคก็ได้ ซึ่งทั้งโรคและความเจ็บป่วยมีความเกี่ยวเนื่องกัน แต่เป็นคนละอย่างกัน ความสัมพันธ์ของทั้ง 2 ส่วนถูกกำหนดโดยวัฒนธรรม

ภาพรวมของระบบการแพทย์พื้นบ้านไทยประกอบขึ้นจากระบบการแพทย์ย่อย ๆ ที่สังคมไทยสังเคราะห์ขึ้นและได้รับการถ่ายทอดสั่งสมมาโดยตลอด ระบบการแพทย์พื้นบ้านในชนบทไทยจึงเปรียบเสมือนกับตะกอนจากกระแสวัฒนธรรมดั้งเดิมหลายสายที่พัดผ่านมา ได้นำมาแขวนลอยและตกเป็นตะกอนสะสมไว้ การทำความเข้าใจระบบการแพทย์ชนบทนั้น เริ่มต้นจากการทำความเข้าใจรากเหง้าของวัฒนธรรมดั้งเดิม 3 กระแสหลัก อันได้แก่ วัฒนธรรมผี พราหมณ์ และพุทธศาสนา (โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และยงศักดิ์ ตันติปิฎก, 2550, น. 115) คนอีสานมีความเชื่อเรื่องการเกิดโรคและความเจ็บป่วย แบ่งเป็น 2 กลุ่มใหญ่ ได้แก่ 1) กลุ่มโรคและความเจ็บป่วยที่เกิดจากธรรมชาติ และ 2) กลุ่มโรคและความเจ็บป่วยจากอำนาจเหนือธรรมชาติ ซึ่งเป็นผู้ป่วยที่มีอาการซับซ้อน ยากที่จะอธิบายด้วยเหตุผลทางธรรมชาติ ต้องได้รับการรักษาจากหมอพื้นบ้าน

ลักษณะเด่นที่น่าสนใจเกี่ยวกับวิธีการรักษาของหมอพื้นบ้านอีสาน คือ การนำวิถีความเชื่อต่าง ๆ ของคนในสังคมมาผสมผสานกับการรักษาด้วยความเชื่อที่เข้มข้นในพื้นที่ภาคอีสาน ก็คือความเชื่อเรื่องผีที่ฝังรากลึกแทบจะทุกชุมชน กอปรกับในอีสานมีคนหลากหลายกลุ่มชาติพันธุ์ แต่ละชาติพันธุ์ก็แสดงออกผ่านการรักษาที่แตกต่างกันไป วิธีการดังกล่าวตั้งอยู่บนฐานคิดที่ว่าโรคและความเจ็บป่วยไม่ใช่สิ่งเดียวกัน หากพูดถึงโรคต่าง ๆ อาจหายขาดจากวิทยาศาสตร์สุขภาพ แต่ความเจ็บป่วยนั้นเป็นเรื่องของประสบการณ์เชิงประจักษ์ของแต่ละบุคคล อาจเป็นความเจ็บป่วยในเชิงจิตวิญญาณ ที่ระบบการแพทย์ไม่สามารถตอบสนองในส่วนนี้ได้ จากการสำรวจข้อมูล ผู้วิจัยพบประเภท

ของหมอพื้นบ้านในอีสานที่สัมพันธ์กับว่านอย่างชัดเจน 3 ประเภท คือ หมอฮากไม้ หมอพระ และหมอธรรมพื้นบ้าน ซึ่งถือว่าเป็นความรู้เกี่ยวกับยาและไสยศาสตร์เพื่อช่วยเหลือคนให้หายจากอาการเจ็บป่วย ดังนั้นยาในความหมายแบบดั้งเดิมมิใช่ผลิตภัณฑ์ที่มีสรรพคุณในการบำบัดโรค แต่ยังเป็นเครื่องมืออันสำคัญของหมอในการสื่อสารคุณค่าและความหมายทางใจ รวมทั้งเป็นเครื่องมือที่แสดงถึงวิถีปฏิบัติของหมอที่ต้องอิงกับหลักศาสนธรรมด้วย ความรู้ของหมอพื้นบ้านในกลุ่มนี้จึงมีความละเอียดอ่อน นับตั้งแต่กระบวนการเก็บสมุนไพร ซึ่งต้องคำนึงถึงแสงแดด ลักษณะภูมิประเทศ สภาพดิน ทิศทางที่ไปเก็บ การโคจรของดวงจันทร์และดวงดาวต่าง ๆ รวมทั้งฤดูกาล เพราะองค์ประกอบเหล่านี้มีผลต่อคุณภาพของสมุนไพรและว่านที่นำมาใช้ทำยา โดยต้องพิถีพิถันฤทธิ์ของยาระหว่างการเก็บด้วยวิธีการแบบดั้งเดิม คือ การสังเกตรูปร่าง ลักษณะ สีกลิ่น การชิมและการดมกลิ่น และเมื่อปรุงยาเสร็จแล้วก็จะปรีกรรมคาถาทำพิธีปลุกเสกยาให้มีอำนาจของมนตรา ซึ่งวิธีการนี้แตกต่างไปจากวิธีการของเภสัชศาสตร์สมัยใหม่ (ยงศักดิ์ ตันติปิฎก, 2548, น. 77-79) ซึ่งสอดคล้องกับข้อมูลที่ผู้วิจัยได้รับ คือ หมอพื้นบ้านที่ใช้ว่านในอีสานให้ความสำคัญกับธาตุทั้ง 4 และการนำความเชื่อเรื่องว่านไปเชื่อมโยงกับระบบขวัญ 33 ประการ ซึ่งพบว่าเป็นส่วนหนึ่งของสัญลักษณ์ในพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไสยเวช” ด้วย

4. กลุ่มผู้ใช้ว่านในอีสาน

ว่านในอีสานเป็นที่แพร่หลายอย่างกว้างขวาง ไม่เพียงแต่พระสงฆ์และหมอพื้นบ้านเท่านั้นที่เป็นผู้นำว่านมาใช้ประโยชน์ คนอีสานในอดีตหลายกลุ่มต่างก็ใช้ประโยชน์จากว่านเช่นเดียวกัน จากการเก็บข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยได้ข้อมูลเกี่ยวกับกลุ่มคนผู้ใช้ว่านในสังคมอีสาน 6 กลุ่มได้แก่ 1) กลุ่มหมอพื้นบ้าน 2) กลุ่มนายฮ้อย 3) กลุ่มนักรวย 4) กลุ่มผู้เลี้ยงสัตว์ 5) กลุ่มคนค้าขาย และ 6) กลุ่มศิลปิน สรุปลำดับดังตาราง

ตารางที่ 1 สรุปกลุ่มผู้ใช้งานในสังคมอีสานในอดีต

ที่	กลุ่มผู้ใช้งาน	สรรพคุณทางอาคมของว่ำน				การใช้งานว่ำน
		เหนียว	เมตตา	เงินทอง	แคล้วคลาด	
1	หมอพื้นบ้าน	✓				ใช้ทำเป็นยารักษาโรคและความเจ็บป่วย โดยการอาบหรือแช่ ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มว่ำนที่เกี่ยวกับผีว่ำน เช่น ว่ำนคางคก ว่ำนอึเฒ่าหนั่งแห้ง ว่ำนสบู่เลือด ฯลฯ
2	นายฮ้อย	✓	✓	✓	✓	ใช้ฝังในร่างกาย สักทำเป็นปลัดขิก หรือวัตถุมงคลต่าง ๆ กันโจร สัตว์ร้ายและภูตผีในป่า
3	นักมวย	✓	✓	✓	✓	ใช้อาบหรือแช่ สัก หรือใช้เป็นวัตถุมงคล
4	ผู้เลี้ยงสัตว์	✓				ใช้ผสมกับน้ำให้สัตว์ เพื่อให้สัตว์แข็งแรง ชนะการแข่งขัน
5	คนค้าขาย		✓	✓		ใช้เป็นวัตถุมงคล ส่วนใหญ่เป็นกลุ่มว่ำนเศรษฐกิจ ว่ำนกวก ฯลฯ
6	กลุ่มศิลปิน		✓	✓		ส่วนใหญ่ใช้ว่ำนกลุ่มเมตตาทำเป็นวัตถุมงคล เช่น สี่ผั่ง ฯลฯ

นอกจากตารางข้างต้นแล้ว กลุ่มผู้ใช้งานกลุ่มใหม่ที่เกิดขึ้นในสังคมอีสาน คือ กลุ่มนักเรียนอาชีวศึกษา หรือ “เด็กช่างกล” ที่ใช้ว่ำนและวัตถุมงคลที่ทำจากว่ำนเพื่อให้เกิดความคงกระพันชาตรี สามารถใช้ป้องกันภัยจากคู่อริ สิ่งนี้สะท้อนว่าเดิมความรู้เรื่อง

ว่านเกิดขึ้นและมีบทบาทในกลุ่มคนอีสาน แต่ต่อมาการรับรู้ถึงความรู้ดังกล่าว ตลอดจน การเข้าร่วมพิธีกรรมและเชื่อว่าตมุงคลที่ทำมาจากว่านได้ขยายบทบาทไปถึงคนนอกพื้นที่ อีสานด้วย

ผลการศึกษา

1. ลักษณะของอนุกรมวิธานพื้นบ้านและการจัดประเภทของ “ว่านไสยเวช” ในอีสาน

แม้อนุกรมวิธานแบบวิทยาศาสตร์จะเหมือนกับอนุกรมวิธานพื้นบ้านตรงที่เป็นเครื่องมือที่ทำให้มองเห็นระบบการจัดจำแนกหมวดหมู่ของสิ่งมีชีวิตต่าง ๆ เหมือนกัน แต่วิธีการศึกษาและผลที่ได้ค่อนข้างมีแง่มุมที่แตกต่างกัน กล่าวคือ เราสามารถศึกษาเรื่อง “ว่านไสยเวช” ในภาคอีสานด้วยการจัดอนุกรมวิธานแบบวิทยาศาสตร์ได้โดยใช้หลักเกณฑ์ ในการจัดประเภท เช่น ว่านวงศ์บอน ว่านวงศ์ขิง ข่า ว่านวงศ์กล้วยไม้ ฯลฯ ที่ใช้เกณฑ์วงศ์ ลักษณะใบเลี้ยง เส้นใบ สัณฐาน ระบบท่อน้ำเลี้ยง ดอก ราก เซลล์เนื้อเยื่อ มาเป็น ตัวกำหนดเพื่อให้มองเห็นความหลากหลายของพืช (diversity of plants) ในเชิงวิวัฒนาการ แต่เกณฑ์ด้านกายภาพและชีวภาพเป็นเรื่องที่ไกลตัวจากวิถีชีวิตความเป็นอยู่ของชาวบ้าน ทำให้การจัดอนุกรมวิธานแบบวิทยาศาสตร์เป็นการตีความและจัดประเภทโดยมุมมอง ของนักวิชาการซึ่งมิได้เป็นคนในสังคมวัฒนธรรมนั้น ด้วยข้อจำกัดนี้ ทำให้มีความจำเป็นที่ จะต้องศึกษาในแง่มุมของอนุกรมวิธานพื้นบ้าน ที่มองว่าสิ่งนี้เป็น “ระบบความรู้แบบ ชาวบ้าน” อนุกรมวิธานพื้นบ้านจึงเป็นเครื่องมือที่ช่วยสะท้อนให้เห็นถึงโลกทัศน์และวิธี คิดในการจำแนกประเภทว่านชนิดต่าง ๆ เป็นการสร้างหลักเกณฑ์โดยผู้ที่อยู่ในวิถี วัฒนธรรมนั้นอย่างแท้จริง โดยใช้ข้อมูลทางวัฒนธรรม ความเชื่อ เรื่องเล่า หรือ ประสบการณ์เชิงประจักษ์ของชาวบ้านมาจัดประเภท เช่น หมอว่านชาวอีสานมีวิธีคิดใน การให้ความหมายแก่ว่านโดยการกำหนดลำดับชั้นของว่านว่ามีเพศและมีลำดับชั้นที่ไม่ เท่ากัน มีการให้ความสำคัญต่อการจัดวางตำแหน่งแห่งที่ของว่าน เช่น นำ

“ว่านองครักษ์” ซึ่งเป็นว่านพิษ มาปลูกล้อมรอบว่านที่หายาก หรือมีการจัดวางตำแหน่งว่านให้สอดคล้องกับผู้ปลูกว่านและระบบนิเวศที่อยู่รายรอบว่าน ไม่ว่าจะเป็นเรื่องของการขุดที่ว่านที่ต้องสอดคล้องกับฤกษ์ยาม ลัคนา ดวงเกิดของผู้ใช้ว่าน กำลัง ชาติ ช่างชั้น ช่างแรม น้ำขึ้นน้ำลง การมีพิธีกรรมที่ปฏิบัติเสมือนว่าว่านมีชีวิตจิตวิญญาณประหนึ่งมนุษย์และสัตว์ ต้องมีพิธี “เปิดป่า” เพื่อ “ล่าวาน” ดังนั้นวิธีการจัดอนุกรมวิธานแบบวิทยาศาสตร์จึงมีความแตกต่างจากวิธีการจัดอนุกรมวิธานแบบชาวบ้าน

เกณฑ์ในการจำแนกประเภทว่านของชาวบ้านอีสาน ช่วยตอบคำถามพื้นฐานที่นำเสนอหลายประการ เช่น พิษชนิดใดจัดเป็นว่านได้บ้าง เนื่องจากพิษในอีสานหลายชนิด ไม่ได้ถูกเรียกว่าว่าน แต่มีลักษณะความเป็น “ว่านไสยเวช” เพราะมีสรรพคุณเป็นยาและอาคมประกอบกัน เช่น เครือปลากั้ง ค้างคูดอง ยิกบ่ดอน ส้องฟ้า ฟ้าระจับ เกราะกัน ฯลฯ ดังนั้นชื่อเรียกขานจึงไม่ได้เป็นเกณฑ์เดียวที่จะตอบคำถามเรื่องประเภทของว่านได้ อีกทั้งเกณฑ์แบบวิทยาศาสตร์ที่กล่าวว่าว่านเป็นพืชมีหัวอยู่ในดิน ก็ไม่สอดคล้องกับประสบการณ์เชิงนิเวศของชาวบ้าน เนื่องจากพืชที่เป็นเถา มีลำต้น ก็จัดเป็นว่านได้เช่นกัน

วิธีคิดแบบอนุกรมวิธานพื้นบ้านนี้ สัมพันธ์ไปกับลักษณะการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไสยเวช” ในอีสาน เพราะการถ่ายทอดความรู้เป็นไปในลักษณะมุขปาฐะและสอนให้ลองปฏิบัติจริง ตั้งแต่ขั้นตอนพาเข้าป่าหาว่าน การใช้งานว่านให้เหมาะสมกับสรรพคุณ นับว่าเป็นความรู้เฉพาะทางที่ผู้ถ่ายทอดความรู้ต้องเป็นผู้เลือกผู้สืบทอด บางสายสืบทอดกันในสายตระกูล บางสายสืบทอดกันผ่านการฝากตัวเป็นศิษย์ และบางสายเจ้าของความรู้ไม่สืบทอดให้ผู้ใด ยอมให้ความรู้สำคัญนี้ตายไปพร้อมกับตนเอง การสืบทอดภูมิปัญญาเรื่องว่านในอีสานมีสายการสืบทอดต่าง ๆ กระจายตัวทั่วทั้งอีสาน มีการแลกเปลี่ยนความรู้ระหว่างสายและระหว่างพื้นที่ ทำให้นอกจากจะได้รับความรู้จากสายตรงแล้ว ยังเกิดความรู้ที่ได้จากการแสวงหาประสบการณ์ด้วยตนเองด้วย

จากการสำรวจเอกสารเกี่ยวกับการดูแลสุขภาพของว่านฉบับต่าง ๆ เช่น คุณลักษณะว่านและวิธีปลูกว่าน ของเลื่อน กัณหาภณจนะ (2523) ว่าน สมุนไพรมะม่วงคลของณรงค์ศักดิ์ ค้านอธรรม (2551) และตำราพฤกษวิเศษว่านยา ของนพคุณ คุณา (2554)

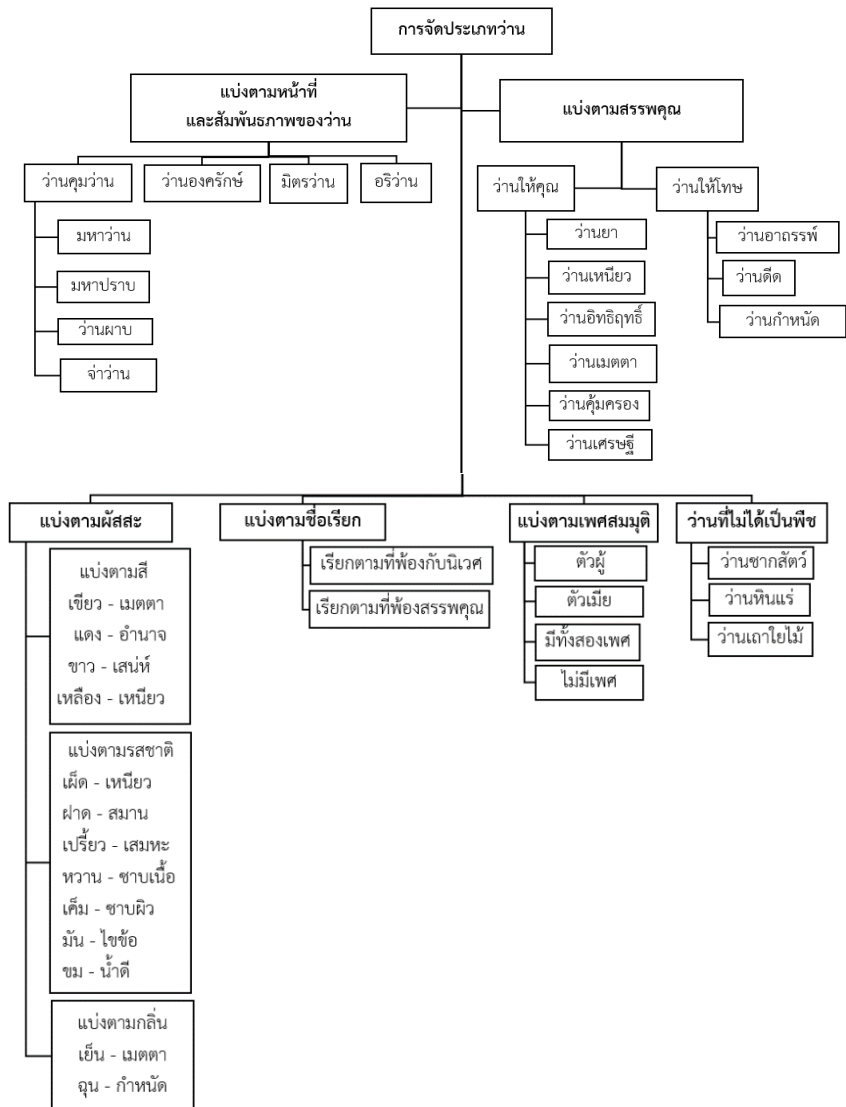
พบว่า นักสะสมว่านและผู้ปลูกว่านโดยทั่วไปแบ่งว่านออกเป็น 9 ประเภท ซึ่งรับรู้กันอย่างกว้างขวาง สรุปได้ดังตาราง

ตารางที่ 2 แสดงประเภทของว่านที่รับรู้โดยทั่วไป

ที่	ชื่อประเภท	สรรพคุณ	ตัวอย่างชื่อว่าน
1	ว่านยา	มีสรรพคุณทำให้ทุเลาจากโรคร้ายต่าง ๆ เช่น สมานแผล แก้ไข้ใน ไข้ป่า ฯลฯ	ว่านพญามือเหล็ก ว่านมหาเมฆ ฯลฯ
2	ว่านเหนียว หรือ ว่านคงกระพันชาตรี	ทำให้อาวุธต่าง ๆ ที่มาแตะต้องกาย อ่อนลงเหมือนไม่มีความแหลมคม	ว่านสามพันตึง ว่านคางคก ฯลฯ
3	ว่านอิทธิฤทธิ์	ทำให้ร่างกายทำในสิ่งที่เหนือมนุษย์ เช่น มีตาทิพย์ หมดหนักร่วงเร็ว ล่องหนได้	ว่านกายสิทธิ์ ว่านขุนศึก ฯลฯ
4	ว่านเมตตามหานิยม	ทำให้คนรัก คนหลง คนเมตตา มีเสน่ห์	ว่านนางล้อม ฯลฯ
5	ว่านคุ้มครอง	ปกป้องคุ้มครองบ้านเรือนให้รอดพ้นจาก ผู้ร้าย สัตว์ร้าย ภูติผีปีศาจ และอัคคีภัยได้	ว่านกำบัง ว่านนางคุ้ม ฯลฯ
6	ว่านเศรษฐี	เรียกทรัพย์ ให้โชคลาภ ทำมาค้าคล่อง	ว่านลูกไก่ทอง ฯลฯ
7	ว่านอาถรรพ์	มีผีสิง มักปรากฏเป็นไฟเรืองแสงจากว่าน	ว่านผมผีพราย ฯลฯ
8	ว่านพิษ	เมื่อสัมผัสถูกว่านโดยตรง ทำให้ผิวหนัง แสบร้อนและปวดเข้าไปถึงเนื้อกระดูก	ว่านติดว่านทอด ว่านตะรังตั้งช้าง
9	ว่านกำหนด	สุดคมกลืนเข้าไปแล้ว ทำให้เกิดความ ต้องการทางเพศอย่างรุนแรงทันที	ว่านดอกทอง ว่านรากราคะ ฯลฯ

ผู้วิจัยเลือกเก็บข้อมูลจากเอก นาคทรพรพ เป็นเบื้องต้น เนื่องจากเป็นหมอว่านที่ใช้ว่านในทางยาและอาคม นอกจากนี้ยังสืบทอดองค์ความรู้เกี่ยวกับว่านทั้งความรู้เก่าจากครูว่านในสายต่าง ๆ และความรู้ใหม่ที่ได้ศึกษาเพิ่มเติมด้วยตนเอง จากนั้นได้สืบเสาะหาหมอว่านในสายอื่น ๆ ตามคำบอกเล่าของชาวบ้านและสื่อประชาสัมพันธ์เพิ่มเติมเมื่อได้ข้อมูลจากการสัมภาษณ์และเข้าร่วมพิธีกรรมแล้ว ผู้วิจัยจึงนำข้อมูลมาประมวลผลและจัดเป็นแผนภาพได้ดังนี้

วารสารภาษาและวรรณคดีไทย

ภาพที่ 1 แสดงอนุกรมวิธานพื้นฐานเกี่ยวกับ “วรรณไสยเวท” ในอีสาน

จะเห็นได้ว่าอนุกรมวิธานพื้นบ้านของเอก นาคทรพรพ เป็นอนุกรมวิธานพื้นบ้านชุดที่ใหญ่ที่สุด จึงเป็นข้อมูลชุดหลักที่ผู้วิจัยเลือกนำมาศึกษา ด้วยข้อมูลชุดนี้ทำให้เห็นรายละเอียดลำดับความแตกต่างของชั้นว่านแต่ละระดับได้อย่างชัดเจน นอกจากนี้ผู้วิจัยยังพบข้อมูลจากหมอว่านในอีสานคนอื่น เช่น ครูบาบุญยัง พระอาจารย์อบ และพระอาจารย์โขง ที่แสดงให้เห็นถึงอนุกรมวิธานพื้นบ้านชุดย่อย ซึ่งหลักเกณฑ์ในการจำแนกประเภทหลายประการมีลักษณะที่สอดคล้องกันกับเอก นาคทรพรพ เช่น แบ่งตามลำดับศักดิ์ว่านที่มีหน้าที่ควมว่านด้วยกัน มิตรว่าน อริว่าน กลิ่น รสชาติ ฯลฯ

หากย้อนกลับไปพิจารณาแผนภาพจากภาพที่ 1 จะพบว่าเอก นาคทรพรพ แบ่งลำดับชั้นของว่านเป็น 3 ส่วนหลัก ๆ ส่วนแรกใช้เกณฑ์ความสัมพันธ์และหน้าที่ของว่านเนื่องจากว่านกลุ่มนี้มีหน้าที่ในการควบคุมจิตวิญญาณของว่านไม่ให้คืนต้น ซึ่งถือเป็นประเด็นที่เอก นาคทรพรพ ให้ความสำคัญ เพราะหาก “ว่านคืนต้น” จะไม่สามารถเกิดสรรพคุณได้เลย ว่านชั้นแรกจึงมีพลังอำนาจครอบคลุมว่านในชั้นถัดไปได้ทั้งหมด ต่อมาในชั้นที่ 2 เป็นชั้นที่เห็นสรรพคุณและการใช้งานของว่าน มีทั้งที่ใช้เกณฑ์ประสาทสัมผัสและเกณฑ์เรื่องการให้คุณให้โทษ ชั้นนี้รายละเอียดอาจแตกต่างไปจากสายอื่น ขึ้นอยู่กับประสบการณ์ที่มีต่อว่าน สำหรับชั้นที่ 3 เป็นเกณฑ์ที่เกิดขึ้นจากจินตนาการที่มีต่อว่าน ทั้งสิ่งที่พบเห็นว่ามีลักษณะร่วมที่คล้ายคลึงกับว่านแล้วนำมาตั้งเป็นชื่อเรียก การสมมุติเพศของว่าน และลำดับศักดิ์ท้ายที่สุด คือ ว่านที่ไม่ได้เป็นพืช

ว่านในอีสานมีอยู่หลายชนิด บางชนิดมีชื่อเรียกซ้ำกันในพื้นที่ บางชนิดมีชื่อไม่เหมือนกับภาคอื่น บางชนิดยังอยู่ในความคลุมเครือ เพราะมีลักษณะที่ไม่ตรงตามว่านที่เอามาเทียบทั้งหมด จากการสัมภาษณ์เอก นาคทรพรพ และผู้บอกข้อมูลซึ่งเป็นหมอพื้นบ้านและนักสะสมว่านคนอื่นในอีสาน สามารถประมวลหลักเกณฑ์ในการจัดประเภทว่านต่าง ๆ ได้ดังนี้

1.1 แบ่งตามลักษณะทางกายภาพของว่าน

หลักเกณฑ์การแบ่งว่านในลักษณะนี้พบในทุกสายที่ผู้วิจัยสำรวจ เป็นการจำแนกประเภทโดยมีหลักเกณฑ์มาจากลักษณะทางกายภาพของว่านกับสิ่งมีชีวิตอื่นในระบบนิเวศ

ว่านกลุ่มนี้มีลักษณะบางอย่างพ้องกับสิ่งมีชีวิตในระบบนิเวศของคนอีสาน เช่น ลักษณะว่านที่มีลำต้นยาวคดเป็นเกล็ดคล้ายงู ก็ถูกเรียกว่า ว่านนาคราช ว่านที่มีลักษณะใบยาวเรียวยาวปลายตก คล้ายกับนกแร้ง ก็ถูกเรียกว่าว่านแร้งคอดำ ว่านที่มีลักษณะใบหยักแหลมและถี่คล้ายตีนของตะขาบ ก็ถูกเรียกว่าว่านตีนตะขาบ ว่านใบแหลมเหมือนลิ้นสัตว์ ก็ถูกเรียกว่าว่านลิ้นมังกร ว่านเถาเลื้อยซึ่งเปลือกของเถามีลักษณะคล้ายเกล็ดปลา ก็เรียกว่าเครือร้อยปลา ว่านที่มีใบเรียวยาวเรียงกัน ลักษณะคล้ายนิ้วมือ เรียกว่า ว่านเล็บมือนาง ว่านที่มีลักษณะหัวเหมือนกับเท้าของแรด เรียกว่า ว่านเท้าแรด ฯลฯ จะเห็นว่าการแบ่งกลุ่มว่านด้วยลักษณะนี้เป็นการจัดจำแนกชั้นพื้นฐานที่เกิดขึ้นจากการมองเห็นและประสบการณ์ของชาวบ้านที่เห็นความคล้ายคลึงของลักษณะทางกายภาพของว่านกับสรรพสิ่งที่อยู่ในระบบนิเวศรอบตัว เป็นการเปรียบเทียบลักษณะเด่นของ “ต้นแบบ” หรือสิ่งที่เคยพบเห็นมากับลักษณะของว่านทั้ง ๆ ที่ของทั้งสองสิ่งอาจไม่มีความเกี่ยวข้องกันก็ได้ เป็นการจัดประเภทที่ชี้ให้เห็นว่ามนุษย์สนใจและสังเกตลักษณะสัณฐานของสิ่งแวดลอมรอบตัว ทั้งยังสอดคล้องกับการจัดจำแนกแบบชาวบ้านที่เป็นการศึกษาทางอรรถศาสตร์ชาติพันธุ์ ที่เห็นว่ามนุษย์จะมีวิธีการจัดกลุ่มโดยการมองหาลักษณะเด่นของสิ่งของ 2 สิ่งนำมาเปรียบเทียบกันด้วย

1.2 แบ่งตามลักษณะทางความเชื่อ

หลักเกณฑ์นี้พบในทุกสายที่ผู้วิจัยสำรวจข้อมูล การแบ่งประเภทว่านด้วยวิธีการนี้เกิดขึ้นจากความเชื่อของชาวบ้าน ชื่อเรียกจึงมีความสำคัญในฐานะเป็นสื่อกำหนดความหมายของว่านชนิดนั้น เช่น ว่านบางชนิดมียางสีแดง คล้ายเลือดมนุษย์ จึงถูกเรียกว่าว่านสบูเลือด หากผู้เลี้ยงว่านไม่มีเลือดสดให้ว่านโงกกิน ก็สามารถนำว่านสบูเลือดมาใช้ทดแทนได้ และเชื่อกันว่ากลิ่นของว่านสบูเลือดจะมีความคล้ายคลึงกับเลือดสด ในหลายกรณีชาวบ้านใช้ความเชื่อเป็นตัวตั้งต้นในการตั้งชื่อและจัดประเภทของว่าน เช่น ว่านในกลุ่มเหี่ยว จะใช้ชื่อที่เกี่ยวข้องกับผิวหนัง สบู่ โลหิต เพราะเชื่อว่าหากนำไปใช้จะมีผลต่อความคงกระพันชาตรีโดยตรง กรณีของว่านข้างร้อง ซึ่งจัดเป็นว่านพิษ สามารถทำร้ายร่างกายคนได้เมื่อสัมผัส ร้ายแรงขนาดที่ข้างซึ่งมีผิวหนังหนายังต้องร้องเพราะความ

เจ็บปวดจากพิษว่านดังกล่าว หรือว่านพระยามือลาย เหตุที่ถูกเรียกเช่นนี้ เนื่องจากเมื่อผู้ใดสัมผัสส่วนชนิดนี้ก็จะทำให้มือที่สัมผัสคันและเกาจนผิวหนังลาย ฯลฯ เรื่องความเชื่อที่มีผลให้เกิดการเรียกชื่อว่านและการจัดจำแนกประเภทของว่านที่น่าสนใจอีกประเด็นหนึ่งคือ ในกรณีของว่านที่ผู้เลี้ยงได้ยินเสียงของสัตว์ร้องขึ้นออกมาจากว่าน เช่น ว่านไก่กุก ว่านลูกไก่ทอง ฯลฯ ภายหลังจากที่ได้ยินเสียงสัตว์ดังกล่าวร้องออกมาจากว่าน มักจะเกิดโชคลาภตามมา ว่านเหล่านี้จึงจัดอยู่ในกลุ่มว่านเศรษฐี ด้วยเพราะให้โชคลาภความร่ำรวยแก่ผู้เลี้ยง การดูแลว่านประเภทนี้จึงต้องดูแลเป็นพิเศษ เพราะหาก “ไหว้ไม่ดีพลีไม่ถูกต้อง” ก็เกรงว่าจะไม่ได้ยินเสียงไก่ขึ้นออกมาจากว่านอีก การแบ่งประเภทในลักษณะนี้ จึงสะท้อนความเชื่อและพิธีกรรมการดูแลว่านด้วย

จากการสัมภาษณ์หมอว่านในภาคอีสาน พบว่ากรณีของว่านลูกไก่ทอง เป็นสิ่งที่แสดงให้เห็นหลักเกณฑ์ที่เกี่ยวข้องกัน 2 หลักเกณฑ์ คือ การแบ่งตามลักษณะเด่นทางกายภาพของว่าน และการแบ่งตามลักษณะเด่นทางความเชื่อ แต่หมอว่านหลายสายให้ความเห็นว่า หากพิจารณาจากกายภาพ อาจเรียกว่านนี้ว่า ว่านแม่ไก่ ว่านแม่นก หรือว่านอื่น ๆ ตามที่แต่ละคนมองเห็น แต่ประสบการณ์ที่หมอว่านส่วนใหญ่เคยประสบร่วมกันคือ การได้ยินเสียงลูกไก่ขึ้นออกมาจากต้น แล้วทำให้เกิดความโชคดี ด้วยประสบการณ์เชิงประจักษ์นี้เอง ทำให้เกิดความเชื่อและกลายเป็นชื่อว่านลูกไก่ทองในที่สุด

ลักษณะของว่านลูกไก่ทองนี้คล้ายคลึงกับการจัดประเภทของว่านบก หรือว่านอุตพิต ที่มีลักษณะหัวคล้ายตัวกบอยู่ในท่าหมอบ มีสีดินเหมือนกบ มีเปลือกของหัวคล้ายกับหนังกบ มียอดงอกออกจากปากคล้ายกับหนวดปลาชุก สีเขียวติดกันเป็นพืด ยางเหนียว แต่คุณสมบัติทางกายภาพนั้นขับเน้นความศักดิ์สิทธิ์ด้วยคุณสมบัติทางความเชื่อประกอบกัน กล่าวคือ เมื่อถึงคราวฤดูฝนว่านชนิดนี้ก็จะร้องเรียกหากันเหมือนกบ เมื่อหัวว่านบกแก่เต็มที่ จะขุดนำไปใช้ประโยชน์ โดยเขียนยันต์ตัวเลขบนฝ่ามือ จากนั้นเสกด้วยคาถาพระเจ้า 5 พระองค์ และคาถานวพรคุณ แล้วจึงขุดว่านบกนี้ เมื่อขุดออกจากดินแล้ว จึงเอาเชือกเล็ก ๆ ร้อยปากผูกเป็นห่วง เก็บไว้ในภาชนะที่สมควร เมื่อจะเอาล่อร้อยปากให้เสก

ด้วยคาถา “อิมัง กายะพัน ทะนัง อะทิ ถามิฯ” เพื่อป้องกันว่านบกกระโดดหนี ถ้าจะปลุก จึงเอาเชือกที่ร้อยปากออกแล้วจึงทำพิธีปลุก

1.3 แบ่งตามประสาทสัมผัส

การจำแนกว่านในหลักเกณฑ์นี้พบทุกสายการสืบทอดที่ผู้วิจัยได้ศึกษา เป็นวิธีการพื้นฐานในการจำแนก และต้องอาศัยประสาทสัมผัสของคนเป็นศูนย์กลาง ในการกำหนดรูป รสชาติ และกลิ่นของว่าน หากใช้เกณฑ์แบ่งตามสี ว่านที่มีสีเขียวสด มักเป็นว่านในเชิงเมตตามหาเสน่ห์ ว่านสีแดงเป็นว่านที่ทำให้เกิดอำนาจ ว่านสีขาวเป็นว่านเสน่ห์ ส่วนว่านสีเหลืองเป็นว่านยาหรือว่านทางคงกระพันชาตรี

หากใช้เกณฑ์เรื่องกลิ่นของว่าน เมื่อเข้าป่าหาว่าน หากพบว่านที่มีกลิ่นหอมเย็น (คล้ายกลิ่นของธูปแห้ง ๆ) แสดงว่าเป็นว่านที่ให้คุณทางเมตตามหาเสน่ห์ แต่หากว่านมีกลิ่นฉุน แสดงว่าเป็นว่านกำหนด หากใช้เกณฑ์เรื่องรสชาติของว่าน ว่านที่มีรสชาติเผ็ดร้อน มักเป็นว่านเหนียว ทำให้เกิดคงกระพันชาตรี หากเป็นว่านที่มีรสชาติฝาด แสดงว่าเป็นว่านยาที่ช่วยในเรื่องของการสมานแผลสด หากเป็นว่านที่มีรสชาติเปรี้ยว แสดงว่าเป็นว่านที่มีสรรพคุณช่วยละลายเสมหะ หากเป็นว่านที่มีรสชาติหวาน แสดงว่ามีสรรพคุณช่วยชาบเนื้อ หากเป็นว่านที่มีรสเค็ม แสดงว่าเป็นว่านที่ช่วยชาบผิว หากเป็นว่านที่มีรสชาติดม แสดงว่าเป็นว่านยาที่มีสรรพคุณช่วยเรื่องไขข้อกระดูก และหากเป็นว่านที่มีรสชาติดม แสดงว่าเป็นว่านที่มีสรรพคุณทางยาช่วยแก้เรื่องน้ำดี

1.4 แบ่งตามเพศของว่าน

ในเชิงพันธุศาสตร์ การจำแนกเพศพืช (plant sex classification) ทำได้โดยศึกษาโครโมโซม อาจสังเกตได้จากกลีบ ยอดเกสร การสร้างสปอร์ ฯลฯ การจำแนกเพศของพืชมีประโยชน์โดยตรงในการขยายพันธุ์พืช แต่ในเชิงวัฒนธรรม การนำเพศของพืชมาใช้เป็นเกณฑ์ในการแบ่งประเภทของว่าน สะท้อนให้เห็นว่าพืชมีเพศเช่นเดียวกับมนุษย์ ตามความเข้าใจของชาวบ้าน ว่านจะมีทั้งตัวผู้ ตัวเมีย ว่านบางชนิดมีทั้งสองเพศ และบาง

ชนิดไม่มีเพศ ชาวบ้านเชื่อว่าว่านตัวเมียจะมีพลังอำนาจและดีกว่าว่านตัวผู้ ว่านบางชนิดหากนำว่านตัวเมียและว่านตัวผู้ชนิดเดียวกันมาปลูกใกล้กันก็จะกินฤทธิ์กัน การใช้ว่านจึงต้องพิจารณาเพศของว่าน เพื่อทำให้เกิดสรรพคุณอย่างเด่นชัด

ครูบาอบ กนตธมโม (การสื่อสารส่วนบุคคล, 11 ธันวาคม 2566) ให้ข้อมูลว่า ในบางกรณีลักษณะของว่านก็สามารถระบุเพศของว่านได้ เช่น ว่านดอกทองตัวผู้ หรือว่านดินสอฤๅษี ว่านชนิดนี้เมื่อใบต้องลมไหวแล้ว ก้านจะชันเอียงสรีชวเมื่อกลายน้ำอสุจิของผู้ชายออกมา มีกลิ่นคาว ลักษณะนี้จึงทำให้รู้ว่าเป็นว่านตัวผู้ หรือว่านดอกทองตัวเมีย ที่มีดอกคล้ายอวยวะเพศหญิง

อีกกรณี ผู้วิจัยสัมภาษณ์ถึงประเด็นเรื่องว่านที่ไม่มีเพศ นักสะสมว่านพื้นบ้านอธิบายว่า ตามหลักแล้วหากเป็นว่านที่เป็นพืชจริง ๆ จะมีเพศ หรือบางครั้งก็จะมีทั้งสองเพศ แต่ “ว่านเทียม” คือสิ่งที่มีใช่พืชจริง ๆ จะไม่มีเพศ คำอธิบายนี้บางสายก็มีความสอดคล้องกัน แต่บางสายก็พยายามให้ความหมายและกำหนดเพศให้แก่สิ่งที่ถูกเรียกว่า “ว่านเทียม” อย่างไรก็ตาม มิใช่สายการสืบทอดทุกสายที่จะใช้หลักเกณฑ์เรื่องเพศของว่านเป็นตัวจำแนกชนิดของว่าน ในสายของเอก นาครพรรพ และสายครูบาบุญยัง วัดพระอินทร์แดง สะท้อนเหตุผลข้อหนึ่งว่า เพศที่เราใช้กับว่านในปัจจุบันเป็น “เพศสมมุติ” สร้างความหมายเช่นนี้เพราะต้องการให้เห็นความแตกต่างระหว่างว่านชนิดเดียวกัน เช่น ว่านดอกทองตัวผู้ ว่านดอกทองตัวเมีย มิได้ใช้หลักเกณฑ์เดียวกับพฤกษศาสตร์ที่แบ่งตามเกสรตัวผู้เกสรตัวเมีย ข้อมูลนี้จึงสามารถนำมาใช้เปรียบเทียบการจัดประเภทแบบชาวบ้านและแบบวิทยาศาสตร์ได้

1.5 แบ่งตามตระกูลของว่าน

นักสะสมว่านในอีสาน ถือเรื่องตระกูลหรือวงศ์ของว่าน เป็นตัวกำหนดประเภทว่าน แม้ว่าว่านจะอยู่ในตระกูลเดียวกัน แต่พลังอำนาจของว่านในตระกูลเดียวกันก็ไม่เท่ากัน ว่านบางประเภทเป็นอริกันในตระกูล ต้องปลูกแยกกัน ผู้วิจัยขอยกตัวอย่างตระกูลของว่าน ซึ่งส่วนใหญ่จะให้สรรพคุณทางความเชื่อด้านเมตตามหานิยม เช่น ตระกูลว่านกวก มีว่านมหากวก ว่านพุทธรกวก ว่านกวกเงินกวกทอง ว่านกวกทองใบ ว่านกวกทางลาย ว่านกวก

นางพญาใหญ่ ว่านกวิกันนางพญาเล็ก กวักโพธิ์เงิน ว่านกวิกันควดี ว่านกวิกันแม่จันทร์ ว่านกวิกันหงสาวดี ฯลฯ

ตัวอย่างที่ชัดเจนอีกตัวอย่างหนึ่งคือ การจำแนกประเภทว่านโพงของสายเอก นาคทรพรพ ที่อาศัยภูมิรู้ทางพฤกษศาสตร์แบบชาวบ้านมาใช้เป็นหลักเกณฑ์ร่วมด้วย กล่าวคือ หากจัดตามสรรพคุณ ว่านโพงก็อาจอยู่ได้ทั้งในกลุ่มว่านเหนียวและกลุ่มว่าน อารมณ์ แต่หากจัดกลุ่มตามตระกูลของว่าน ว่านโพงเป่าจะเป็นว่านตระกูลขมิ้น หากเป็น ว่านโพงกินเหล็ก ว่านโพงกินเลือด ว่านโพงหัวลิง ว่านโพงหัวคน ว่านโพงหัวช้าง จะเป็น ว่านตระกูลบอน หากเป็นว่านโพงกล้วย จะเป็นว่านตระกูลกล้วยป่า ว่านโพงแต่ละชนิด จะถูกนำไปใช้แตกต่างกัน ไม่ใช่ว่านโพงทุกชนิดจะเป็นว่านโพงที่นำไปใช้ในการทำน้ำว่าน อาบได้ หากใช้ว่านโพงผิดชนิด ผู้ที่อาบน้ำว่านก็จะแสบร้อนด้วยพิษของว่านโพงก็มี

ผู้วิจัยสัมภาษณ์ครูบาอบ กนตธมโม (การสื่อสารส่วนบุคคล, 11 ธันวาคม 2566) พระสายวัดป่าฐาราม พบว่าว่านโพงในกลุ่มตระกูลบอน จะแยกเป็น 3 กลุ่ม คือ กลุ่มแรกจัดตามสิ่งที่โพงกิน คือ กินเลือดและกินเหล็ก ซึ่งว่านโพงกินเลือดจะมีกำลังสูงกว่าว่านโพงกินเหล็ก กลุ่มที่สองจัดตามขนาดของหัวโพงตามที่คุณเล่นว่านเคยมี ประสบการณ์กับนิเวศนั้น เช่น ว่านโพงหัวลิง ว่านโพงหัวช้าง ว่านโพงหัวคน ฯลฯ นอกจากนี้ยังแบ่งโพงบอนออกเป็นกลุ่มที่ 3 คือ กลุ่มโพงที่มีแสงและมีเสียง เช่น ว่านโพงเขียด

ผู้วิจัยเปรียบเทียบการให้คำอธิบายเกี่ยวกับการจัดกลุ่มว่านโพงของพระอาจารย์โง วัดป่าอุณาโลม ได้ข้อสังเกตว่า ในสายของท่าน แบ่งว่านโพงตามลักษณะการใช้งาน มี 3 ประเภท ได้แก่ 1) ว่านโพงผี เชื่อว่าเป็นว่านร้ายที่ยืมหน้าคนเลี้ยงงออกหากินยาม กลางคืนมีแสงสว่างวูบวบลอยไปมา โพงกลุ่มนี้บางแห่งก็เรียกว่าว่านกระสือ 2) ว่านโพง กลุ่มที่ช่วยในเรื่องของคงกระพันชาตรี เช่น ว่านตระกูลบอน และ 3) ว่านโพงกลุ่มที่ช่วย ในเรื่องของเสน่ห์ เมตตามหานิยม มักจะใช้เป็นว่านโพงกลุ่มกล้วยป่า ดังที่สายการเล่น ว่านเขมรถิ่นไทย นำไปใช้คู่กับว่านดอกทอง เป็นน้ำมันมหาเสน่ห์และสีผึ้ง โดยในบรรดา กลุ่มว่านโพงทั้งสามนี้ กลุ่มที่มีพลังมากที่สุด คือ กลุ่มว่านคงกระพันชาตรี รองลงมา คือ

กลุ่มว่านเมตตามหานิยม ซึ่งทั้งสองกลุ่มจัดเป็นว่านดี ในขณะที่ว่านผีในกลุ่มแรก เป็นว่านโพงชั้นต่ำที่สุด

1.6 แบ่งตามสรรพคุณของว่าน

หลักเกณฑ์การแบ่งประเภทของว่านโดยการใช้สรรพคุณ เป็นเกณฑ์ที่ได้รับค่านิยมจากนักเล่นว่านเป็นอย่างมาก หากแบ่งตามประโยชน์ จะได้เป็นว่านหลัก ๆ 6 ประเภท คือ ว่านยา ว่านเหนียวหรือว่านคงกระพันชาตรี ว่านอธิธิฤทธิ์ ว่านเมตตามหานิยม ว่านคุ้มครอง และว่านเศรษฐี แต่หากใช้เกณฑ์ในการแบ่งว่านตามที่เป็นว่านให้โทษ จะสามารถแบ่งได้เป็น 3 ประเภท คือ ว่านอาถรรพ์ ว่านติด และว่านกำหนด ผู้วิจัยพบว่าแต่ละสายการสืบทอด บางครั้งก็จัดประเภทของว่านสลับไม่แน่นอน ว่านบางชนิดให้สรรพคุณได้มากกว่า 1 ประเภท ยกตัวอย่างกรณีของว่านโพง หรือที่เรียกขานกันว่า “ว่านกระสือ” ซึ่งเป็นว่านที่ได้รับความนิยมในอีสาน บางสายถือว่าว่านโพงเป็นว่านเหนียว ทำให้หนึ่งเหนียวคงกระพันชาตรี และถูกนำไปสกัดร่วมกับน้ำมันดีเพื่อใช้ในพิธีกรรมการอาบน้ำว่าน บางสายก็ถือว่าว่านโพงเป็นว่านอาถรรพ์ เพราะเป็นว่านที่สามารถยืมดวงหน้าของผู้เลี้ยงออกไปหากินกับเขียดสดและของโสโครก

จากหลักเกณฑ์ในการแบ่งประเภทว่านตามสรรพคุณของว่าน มีว่านที่มีสรรพคุณนอกเหนือจากที่ได้กล่าวไป เช่น ว่านที่มีสรรพคุณในด้านการเสี่ยงทายและเสี่ยงโชค เช่น ว่านเนรกันถึย ว่านโบทัน ว่านพระเจ้าห้าพระองค์ (เถา) ว่านสามกษัตริย์ และว่านที่มีสรรพคุณในการนำไปใช้เล่นแร่แปรธาตุ มีฤทธิ์ฆ่าปรอทให้ตาย เช่น ว่านนาคราช ว่านเข็กเขามุกหลวง ฯลฯ

1.7 แบ่งตามหน้าที่และสัมพันธภาพของว่าน

ในบางครั้งชาวบ้านก็สะท้อนให้เห็นว่า ระหว่างว่านกับว่านมีความสัมพันธ์กัน กล่าวคือ ว่านจะมีลำดับชั้นที่แตกต่างกัน ซึ่งลำดับชั้นดังกล่าวมิใช่การแบ่งลำดับชั้นทางวิทยาศาสตร์ แต่เป็นการแบ่งลำดับชั้นทางสังคมของว่าน เช่น ว่านที่มีอำนาจควบคุมว่าน

ปกติให้อยู่อย่างสงบไม่แสดงฤทธิ์ใส่กัน เช่น ว่านมหาว่าน ว่านมหาปราบ จ่าว่าน หากใช้เกณฑ์ในการแบ่งตามหน้าที่ของว่านก็ได้ เช่น ว่านองครักษ์ ใช้ปลูกเพื่อคุ้มครองว่านหายาก เช่น ว่านโพงหรือว่านกระสือ ที่จะมีว่านตอดเป็นว่านอารักขา ปลูกขวางไว้มิให้ผู้ใดมาขุดคุ้ยไปใช้ได้ หรือว่านติดที่ทำร้ายผู้สัมผัส นักสะสมว่านมักนำว่านองครักษ์มาปลูกเป็นแนวรั้วป้องกันศักดิ์สิทธิ์ นอกจากนี้ ผู้วิจัยยังพบว่าในกลุ่มว่านประกอบด้วยมิตรว่าน อริว่าน ซึ่งหากเป็นอริว่านจะต้องปลูกแยกกันเพื่อมิให้ดูพล้งอำนากัน

น่าสนใจว่าจ่าว่านจัดอยู่ในกลุ่มว่านคุมว่าน ทำหน้าที่เป็น “ว่านกัน” และ “ว่านแก้” สรรพคุณของว่านร้ายต่าง ๆ จะมีอำนาจในการควบคุมอิทธิฤทธิ์ของว่านอื่นให้อยู่ในอำนาจ เพราะเป็นว่านชั้น “พระยาว่าน” บางสายเชื่อว่าหากนำจ่าว่านไปปลูกรวมกันว่านอื่นในกระถางเดียวกัน ว่านที่ปลูกด้วยก็จะกลายเป็นพระยาว่านไปด้วย ดังนั้นต้องปลูกว่านนี้แยกกระถางต่างหาก

แม้สายการสืบทอดเรื่องว่านในอีสานหลายสาย จะจัดประเภทของจ่าว่านว่าเป็นว่านชั้น “พระยาว่าน” แต่ก็มีบางสาย เช่น สายของเอก นาครทรรพ ที่จัดจ่าว่านแยกเป็นคนละชนิดกับกลุ่มพระยาว่าน เพราะเชื่อว่า หากเป็นจ่าว่านจะมีหน้าที่หลักในการควบคุมจิตวิญญาณว่านมิให้ครอบงำผู้ปลูกหรือกลับคืนสู่ต้นที่ขุดกุม้าในป่า คอยกำราบ “ว่านดื้อ” ให้สงบ แต่หากเป็นว่านในกลุ่ม “พระยาว่าน” จะมีบทบาทในการฆ่าปรอทในว่าน อย่างไรก็ตาม ในความรับรู้ของการสืบทอดสายนี้ ยังเชื่อว่าทั้งจ่าว่านและพระยาว่านเป็นว่านประเภทคุมว่านเช่นเดียวกัน แต่จากการสัมภาษณ์ถึงเรื่องบทบาทของว่านทั้งสองชนิด ดูเหมือนจ่าว่านจะมีศักดิ์มากกว่าพระยาว่าน ว่านมหาปราบ (ว่านผาบ) และมหาว่าน

เหตุที่ต้องจัดประเด็นเรื่องสัมพันธภาพของว่านเป็นหนึ่งในเกณฑ์การจำแนกประเภทของว่าน เนื่องจากชาวบ้านมองว่าว่านมีชีวิตและจิตวิญญาณ สามารถมีสัมพันธภาพกับพืชด้วยกันได้คล้ายคลึงกับคน ว่านที่เป็น “มิตรว่าน” หากปลูกด้วยกันและกำกับคาถาร่วมกัน ก็จะเสริมส่งกันให้บรรลุนิสรพคุณได้อย่างมีประสิทธิภาพมากขึ้น เช่น ว่านพระจันทร์ หากปลูกคู่กันหรือปลูกบริเวณใกล้เคียงกันกับว่านพระอาทิตย์ก็ยิ่งเกิดความ

เป็นสิริมงคลแก่ผู้ปลูก แต่หากปลูกว่านที่เป็น “อริว่าน” ก็จะทำให้ว่านไม่เจริญเติบโตและ
ไม่ก่อให้เกิดสรรพคุณได้ เช่น ปลูกว่านที่มีชื่อเป็นสัตว์ปีกหรือว่านพ้องกับว่านตระกูล
นาครหรืองู เพราะจะมีฤทธิ์ข่มกัน ปลูกด้วยกันต้นที่มีฤทธิ์อ่อนกว่าก็จะตาย หลักเกณฑ์นี้มีความ
สำคัญและถูกนำไปใช้ในกระบวนการขุดกู้และปลูกว่านอย่างเคร่งครัด ข้อสังเกตนี้
สอดคล้องกับความเห็นของหมอว่านทั้งอีสานตอนบนและอีสานตอนล่าง ซึ่งเอก นาครพรรพ
อธิบายประเด็นนี้ว่าเรื่องอริว่าน มีความสำคัญต่อการปลูกว่านเป็นอย่างมาก หากมีพื้นที่
ปลูกว่านจะต้องดูความเป็นอริของว่านด้วย หากปลูกด้วยกันก็จะมีฤทธิ์ข่มอาคมกัน
ผลสุดท้ายว่านที่มีอาคมน้อยกว่า ถูกดูดพลังอำนาจไปก็จะหมดสภาพความเป็นว่าน คือ
เป็นพืชธรรมดาที่ไม่สร้างความศักดิ์สิทธิ์ หรือที่ร้ายแรงคือ ว่านนั่นจะเหี่ยวเฉาตาย ทำให้
ดินเสีย พื้นที่นั้นไม่สามารถปลูกว่านชนิดใดให้ขึ้นได้อีก

ข้อมูลอันสอดคล้องกันอีกประเด็นหนึ่งที่ผู้วิจัยได้รับจากหมอว่านในอีสาน คือ
ประเด็นเรื่องคนอีสานจัด “ว่านล่ำม” เป็นว่านอีกประเภทหนึ่งที่คอยควบคุมอำนาจของ
ว่านที่ดุร้าย จะต้องมีการขบวนการพิเศษที่เรียกว่ากันว่า “การล่ำมว่าน” กล่าวคือ ว่านบาง
ชนิดจะมีอันตรายเมื่อเราเข้าใกล้ เช่น ว่านตอด เมื่อจะเข้าไปเอาว่านนี้ ก็ต้องเสกคาถา
ล่ำมว่านก่อน แล้วว่านก็จะไม่สู้ หรือใช้วิธีการเสกขี้ผึ้งแล้วเดินอ้อม นอกจากนี้ ว่านล่ำมยัง
มีสรรพคุณเป็นยาถอนพิษได้ด้วย ตัวอย่างของว่านล่ำมในอีสาน เช่น ว่านโพง
ในการกู้ว่านโพงนี้ มีข้อสังเกตว่าหากที่ใดมีลิง หากหรือค้างคาวอยู่บริเวณนั้น ว่านโพงจะ
ดุกว่าที่อื่น ดังนั้นต้องไปขุดกู้ในช่วงฤดูที่ว่านทิ้งหัวแล้ว จะทำให้ว่านโพงอ่อนลง

1.8 แบ่งตามลักษณะของสิ่งที่มีได้เป็นพืชแต่ถูกให้ความหมายเป็นว่าน

ในภาคอีสานไม่จำกัดแต่เพียงว่าว่านต้องเป็นพืชเท่านั้น ยังมีอีกหลายสิ่งใน
ระบบนิเวศอีสานที่มนุษย์ใส่ความหมาย ความศักดิ์สิทธิ์ และให้คุณค่าว่านได้ เช่น ว่านที่
เป็นวัชพืชซึ่งงอกขึ้นมาจากหินแร่ เรียกว่า “ว่านเพชรหน้าทั่ง” ว่านที่เกิดจากเศษเถาหรือ
ใยไม้ คล้ายเส้นผมของผู้หญิง เช่น ว่านเครือเถาหลง ว่านผมผีจอก หรือว่านที่มีเชื้อรากอ
ขึ้นมาจากซากของแมลงที่ตายแล้ว เช่น ว่านจักจั่น

ในสายการสืบทอดความรู้เรื่องว่านบางสายในอีสาน ให้ความหมาย หล้าละมาน หรือข้าวละมาน เป็นว่าน เรียกว่า ว่านแม่โพสพ มีลักษณะเหมือนต้นข้าวธรรมดาทุกประการ เพียงแต่เมล็ดจะลีบกว่า และมีหาง บางท้องถิ่นก็เรียกว่า ข้าวหาง ข้าวตืด หล้าลิเก ฯลฯ คนอีสานมักจะใช้ว่านแม่โพสพในพิธีไหว้เจ้าแม่โพสพ ที่เรียกว่า ทำขวัญข้าว เพื่อป้องกัน และขับไล่โรคภัยให้ห่างไกลจากเกษตรกรและข้าว ป้องกันอันตรายจากสัตว์และแมลงต่าง ๆ ที่เข้ามาทำลายรบกวนต้นข้าว ยิ่งไปกว่านั้นยังช่วยให้ต้นข้าวเจริญงอกงามได้ผลผลิตดีอีกด้วย

เอก นาครทรรพ และครูบาบุญยัง อธิบายตรงกันว่า ครูบาอาจารย์โบราณที่ถ่ายทอดความรู้เรื่องว่านสอนว่า ว่านบางชนิดไม่ได้เป็นพืช แต่คนก็ให้ความหมายและเรียกขานว่าว่านได้ เช่น ว่านกายายักษ์ที่เป็นก้อนดิน หรือ “ฤๅษีซ่อนว่าน” ซึ่งมีลักษณะเป็นหิน เมื่อเคาะออกมาแล้วจะมีผงยาอยู่ข้างใน นอกจากนี้ ยังมีสายการสืบทอดความรู้เรื่องว่านในอีสาน ที่ให้คุณค่ากับสิ่งอื่นที่ไม่ใช่พืชให้มีความเป็นว่านอีก เช่น หินปะการัง คดใบไม้ คดหน่อไม้ ฯลฯ สรรพคุณเด่นของว่านเหล่านี้คือนำมาเป็นว่านเมตตามหานิยม และว่านคุ้มครองอันตรายจากสัตว์ป่าได้

ไม่ว่าจะเป็นการแบ่งประเภทของว่านด้วยชื่อเรียกขาน ซึ่งนำมาจากลักษณะเด่นทางกายภาพของว่านกับสิ่งมีชีวิตอื่นในระบบนิเวศ แบ่งตามชื่อเรียกขาน ซึ่งนำมาจากลักษณะเด่นทางความเชื่อ แบ่งตามตระกูล แบ่งตามเพศ แบ่งตามประสาทสัมผัส แบ่งตามสรรพคุณ แบ่งตามหน้าที่และสัมพันธภาพของว่าน หรือแบ่งตามลักษณะของสิ่งที่มีได้เป็นพืชแต่มีความศักดิ์สิทธิ์และถูกให้ความหมายเป็นว่านก็ตาม หลักเกณฑ์เหล่านี้มีคุณค่าในฐานะที่เป็นผลผลิตจากความคิดทางวัฒนธรรมของชาวอีสานที่มีความหมายเป็นคำอธิบายที่เกิดจากประสบการณ์เชิงประจักษ์ของครูที่ถ่ายทอดส่งผ่านแก่ลูกศิษย์ ซึ่งนำวิธีการจัดประเภทนี้ไปต่อยอดภูมิปัญญา

2. การสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไสยเวช” ในอีสาน

จากการเก็บข้อมูลภาคสนามจากหมอว่านและนักสะสมว่าน ผู้วิจัยพบสายการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไสยเวช” ในอีสาน ดังนี้

2.1 การสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไสยเวช” สายหลวงปู่ชม โอภาโส

หลวงปู่ชม โอภาโส มีสมณศักดิ์ว่า “พระราชมงคลวิโรภาส” เจ้าอาวาสวัดสามัคคี อำเภอมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย เป็นพระเกจิอาจารย์ที่มีลูกศิษย์มากมาย เริ่มอุปสมบทตั้งแต่ปี 2509 ในอดีตเป็นพระสายธุดงค์ เต็มเรื่องทำให้อยู่ยงคงกระพัน ชาติตรีและช่วยรักษาโรคทางไสยศาสตร์ เชื่อกันว่าท่านมีพลังจิตสูง มีบารมีขับไล่ภูตผีสิ่งอัปมงคลออกไปได้ หลวงปู่ชม โอภาโสสืบทอดความรู้เรื่องว่านและการใช้สมุนไพรเพื่อรักษาคนจากหลวงปู่พิบูลย์ วัดพระแท่น อำเภอบึงสามพัน จังหวัดอุดรธานี ผู้ที่ทางราชการกล่าวหาว่าใช้ว่านเป็นสื่อความศรัทธาสร้างกำลังช่องสุ่มเป็นขบวนการค้ายา และสืบทอดความรู้ด้านเวทมนตร์คาถามาจากหลวงปู่เกษมมัยยาว ด้วยการเรียนแบบครูพักลักจำ หรือที่คนอีสานเรียกว่า “มนต์ลอดป่อง”

2.2 การสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไสยเวช” สายบ้านหมากนาว

สายนี้สืบทอดวิชาโดยครูบาบุญยัง วัดพระอินทร์แตง อำเภอมืองหนองคาย จังหวัดหนองคาย สืบทอดความรู้เรื่องว่านมาจากครูหลายสาย หนึ่งในสายที่รับสืบทอดมาคือ สายบ้านหมากนาว ทางฝั่งสาธารณรัฐประชาธิปไตยประชาชนลาว ตลอดจนสืบทอดจากหลวงพ่ोजันทรเพ็ญ สายนี้มีการสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมการอาบน้ำว่านด้วยการใช้ว่าน 9 ชนิด ได้แก่ คังซุง ปลาไหลเผือก (ยิกบ่ถอน) ส่องฟ้า ฟ้าระจับ เกะกัณ ผากขามป้อม (กาฝาก) ผากจาน (ทองกวาว) กกก้างปลา ส้มเสี้ยว นำมาหมักร่วมกับน้ำหมอก

และน้ำค้าง นอกจากนี้ยังนำวานในกลุ่มเหี่ยวมาผสมเป็นน้ำมันวานและใช้เป็นยาสั๊กเพื่อเสริมความคงกระพันชาตรีด้วย

2.3 การสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “วานไสยเวช” สายเอก นาคทรพรพ

เอก นาคทรพรพ เป็นหมอวานและนักไสยเวทย์ในจังหวัดหนองคาย สืบทอดความรู้จากปราชญ์ผู้เชี่ยวชาญด้านไสยศาสตร์หลายด้าน เช่น การทำผง การเขียนเลขยันต์ การทำวัตถุมงคล การใช้วานในเชิงไสยศาสตร์เป็นอีกความรู้หนึ่งที่เอก นาคทรพรพสืบทอดมาจากครูหลายสายในอีสาน เช่น สายหลวงปู่ชม โอภาโส สายบ้านหมากนาว สายพ่อคำมา หงส์ทอง ฯลฯ นอกจากนี้ยังสืบทอดความรู้เรื่องวานนอกอีสาน เช่น สายบ้านสะเมียม จังหวัดน่าน และสายสำนักเขาอ้อ จังหวัดพัทลุงอีกด้วย ภูมิปัญญาเรื่องวานในสายของเอก นาคทรพรพ จึงมีอยู่อย่างหลากหลาย เพราะนอกจากจะมีความรู้ในแบบฉบับที่ได้รับ การสืบทอดมาจากครูแล้ว ยังได้ค้นคว้าจากเอกสารโบราณ และประยุกต์ความรู้จากหลายสาย เพื่อพัฒนาความรู้ในแบบฉบับของตนเอง นอกจากนี้เขายังมีความรู้ด้านไสยศาสตร์อย่างกว้างขวางโดยทำวิจัยในระดับมหาบัณฑิตเกี่ยวกับเลขยันต์ และปริญญา มหาบัณฑิตทางด้านเภสัชศาสตร์พื้นบ้านอีกด้วย

ภาพที่ 2 หลวงปู่ชม โอภาโส วัดสามัคคี จังหวัดหนองคาย และเอก นาคทรพรพ

2.4 การสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไสยเวช” สายครูบาอบ กนตธมโม

ครูบาอบ กนตธมโม จำพรรษาอยู่ ณ วัดป่าชฎาราม อำเภอสว่างแดนดิน จังหวัดสกลนคร สายนี้มีลักษณะเด่นที่การสืบทอดความรู้เกี่ยวกับว่านโพง ซึ่งนำมาใช้ทำวัตถุมงคลประเภทต่าง ๆ และนำมาใช้ในพิธีการอาบน้ำว่าน โดยครูบาอบได้รับการสืบทอดความรู้เรื่องว่านมาจากพระสายกรรมฐาน 2 สาย ได้แก่ หลวงปู่ประไพ สุกโร วัดป่าไผ่รัตนวาราม อำเภอเมืองอุดรธานี จังหวัดอุดรธานี ผ่านความรู้ที่สืบทอดมาจากคุณตา ชื่อนายสมพงศ์ บุตรคำ อดีตหมอธรรมพื้นบ้าน มีความรู้เรื่องการเป่ายา และได้วิชาการสกัดน้ำมันจากหลวงปู่สมัย ชีฆายุโก และสายหลวงปู่ผาง จิตตคุดโต วัดอุดมคงคาศรีเขต (วัดดุน) อำเภอมัญจาคีรี จังหวัดขอนแก่น นอกจากนี้ยังเป็นผู้ศึกษาเกี่ยวกับว่านด้วยตนเอง เนื่องจากอ่านใบลานตำรายาที่จารด้วยอักษรธรรมล้านนาและอักษรธรรมอีสานได้ การประกอบพิธีกรรมสายครูบาอบ มีเคล็ดวิชาประการสำคัญคือ การสืบทอด “คาถาบทจิต” ซึ่งมีทั้งบทจิตยาและบทจิตว่านที่ใช้ในการกำกับคุณวิเศษ ซึ่งไม่ค่อยพบมากนักในสายว่านอื่นในอีสาน เนื่องจากเป็นคาถาที่มาจากวิชาธรรมโบราณ นอกจากนี้ยังพบพิธีกรรมเกี่ยวกับว่านที่ครูบาอบสืบทอดโดยการเป็นผู้ประกอบพิธีหลักอยู่ เช่น การอาบน้ำว่าน การสกัดน้ำมันว่าน การทำวัตถุมงคลเกี่ยวกับว่าน เช่น พระเนื้อผงว่าน ผ้ายันต์ย้อมว่าน สีสั่งจากว่าน ฯลฯ

2.5 การสืบทอดความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไสยเวช” สายพระอาจารย์โงะ ปิยธมโม

พระอาจารย์โงะ ปิยธมโม จำพรรษาอยู่ที่วัดป่าอุณาโลม อำเภอจตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด สายนี้สืบทอดวิชารวมกันหลายศาสตร์ ตั้งแต่วิชาประจำตระกูลจากบิดาคือ ดาบตรีธีรยุทธ สุทศศิลป์ และวิชาทางอาคมมาจากหลวงปู่พระครูพรหมเสนาสน์ นิมมาน ครูบาโงงสามารถอ่านอักษรธรรมอีสานและตัวไทยน้อยได้ ทำให้เรียนรู้ศาสตร์อาคมที่อาจารย์บันทึกไว้ให้ได้อย่างดี นอกจากนี้ยังรู้วิชาลบผง ลนน้ำมันพราย ผูกหุ่น

วิชาสักเลขนันต์ ลงตะกรุด ทำสิ่งนี้ได้ ความรู้สำคัญที่ทำให้พระอาจารย์โงงเป็นที่รู้จักในวงการศึกษา คือ ความรู้เรื่องการใช้ว่านต่าง ๆ ทั้งใช้ในฐานะที่เป็นยาสมุนไพรโบราณ และใช้ในทางอาคม สืบความรู้เรื่องการอาบนํ้าว่าน การหุงว่านโงง การกินว่านที่ทำให้อยู่ยงคงกระพันชาตรี มาจากพระอาจารย์สมุห์ฉัตรชัย เขมกาโร วัดป่าหนองเชียงผาง อำเภอจตุรพักตรพิมาน จังหวัดร้อยเอ็ด ซึ่งพระอาจารย์สมุห์ฉัตรชัย เป็นศิษย์เอกและเป็นผู้สืบทอดความรู้เรื่องว่านมาจากพ่อคำมา หงส์ทองอีกชั้นหนึ่ง จากการสัมภาษณ์พระอาจารย์โงง ปิยธมโม (การสื่อสารส่วนบุคคล, 13 ธันวาคม 2566) เกี่ยวกับเรื่องว่านโงง พบข้อมูลที่น่าสนใจว่า การที่คนจะนำว่านโงงมาใช้จะต้องฆ่าพิษของว่านโงงนั้นให้ได้ก่อน พิษนี้คือปรอทในตัวว่าน ไม่ต้องฆ่าพิษของว่านหมด ฆ่าพิษให้พอที่จะสามารถควบคุมว่านได้ คล้ายการหักเขี้ยวของสัตว์ดุร้าย ภูมิปัญญาดังกล่าวส่งต่อกันอย่างระมัดระวัง เพราะหากใช้ความรู้ผิดหรือปฏิบัติไม่ถูกหลักครูบาอาจารย์ ว่านโงงก็จะให้โทษแก่ผู้ใช้งาน ว่านโงงที่สามารถนำมาใช้ได้มีเป็น 10 ชนิด ถ้าเอามารวมกันเยอะยิ่งจะมีประสิทธิภาพ ว่านโงงที่จะนำมาใช้ได้ต้องมีอายุตั้งแต่ 5 ปีขึ้นไป ด้วยเหตุผลที่ว่าว่านโงงมักจะกิน “ปรอท” ของคนและสัตว์ แล้วนำมาใช้เป็นพลังงานให้ตัวว่านโงงมีอำนาจ ทำให้สายนี้จัดว่านโงงอยู่ในกลุ่มว่านพิษ

3. ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไสยเวช” ในสังคมอีสาน

ในการเก็บข้อมูลภาคสนามเพื่อวิเคราะห์ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไสยเวช” ในอีสาน ผู้วิจัยนำแนวคิดของของชาร์ลส์ แอล บริกส์ (Charles L. Briggs) (Briggs, 2012) เป็นแนวทางในการศึกษา กล่าวคือมิได้มุ่งเก็บข้อมูลเฉพาะพิธีกรรมอย่างเดียว แต่ได้สัมภาษณ์เชิงลึกถึงเรื่องเล่าเกี่ยวกับประสบการณ์ความเจ็บป่วยและวิธีการรักษา ตลอดจนปัจจัยสำคัญที่มีผลต่อการรักษา เพื่อทำความเข้าใจความสัมพันธ์ของอนุกรมวิธานพื้นบ้านที่มีส่วนกำหนดรูปแบบความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไสยเวช” ไปพร้อมกับแสดงให้เห็นมิติทางวัฒนธรรมสุขภาพของคนอีสาน จากการเก็บข้อมูล ผู้วิจัยพบพิธีกรรม

เกี่ยวกับ “ว่านไสยเวช” แบ่งเป็น 3 กลุ่มใหญ่ ๆ คือ พิธีกรรมการหาว่าน พิธีกรรมการใช้ว่านรักษาความเจ็บป่วย และพิธีกรรมการนำว่านไปใช้ทำวัตถุมงคล มีรายละเอียดดังนี้

3.1 พิธีเปิดป่าหาว่าน

เอก นาคทรพรพ เล่าถึงพิธีเปิดป่าหาว่านว่า การเปิดป่าหาว่าน เป็นความรู้ที่หมอว่านและนักสะสมว่านจำเป็นต้องรู้อย่างยิ่ง หากปฏิบัติกับว่านไม่ดี ไม่ขอเจ้าป่าเจ้าเขาและขอชีวิตกับว่านก่อน นอกจากจะไม่ได้รับคุณวิเศษของว่านกลับไปแล้ว ยังนำความเสื่อมของว่านกลับไปด้วย เรียกว่า “ว่านจองเวร” ผู้เกี่ยวข้องในพิธีกรรมนี้โดยมากผู้ประกอบพิธีหลักจะเป็นหมอพื้นบ้าน โดยขั้นตอนแรก ผู้ประกอบพิธีให้วัสดุศักดิ์สิทธิ์ที่ปกปักรักษาป่า เจ้าป่าเจ้าเขา ผีป่า ผีปวง ภูใหญ่ เพื่อให้เปิดเส้นทางในการหาว่าน ไม่ให้หลงทางหรือถูกบังตาด้วยอวิชชา เมื่อผู้ประกอบพิธีพบเจอว่านหายาก จะจุดธูปสามดอกแล้วบริกรรมคาถา เนื่องจากเชื่อว่าในป่ามีภัยอันตรายที่มองไม่เห็น ว่านหายากที่พบอาจเป็นกลพรางของภูตผี ในขั้นตอนนี้จะต้องสังเกตว่านองครักษ์ซึ่งจะเป็นรั้วคุ้มกันว่านหายาก จะต้องระมัดระวังไม่ให้ร่างกายถูกว่านองครักษ์ เช่น ว่านตะรังตั้งข้าง เพราะจะทำให้ปวดไปถึงเนื้อกระดูก เป็นอันตรายถึงชีวิต ซึ่งความรู้เหล่านี้เป็นสิ่งที่ได้มาจากการสืบทอดอนุกรมวิธานพื้นบ้านจากครู

ก่อนขุดกู่ว่านในป่า จะต้องนำเครื่องกระทวงมาเช่นสรวงบวงพลีว่าน ประกอบด้วย เนื้อหมู (หากเป็นว่านโพงต้องใช้น้ำสดเท่านั้น) ไช้ต้ม ข้าวเหนียว หมาก กล้วย และดอกไม้หอม พร้อมทั้งเอามือทุบหรือลูบเบา ๆ ไปที่พื้นดิน แล้วกล่าวขอชีวิตกับว่าน ขอให้จิตวิญญาณดีของว่านติดตามกลับออกจากป่าไปด้วย ในขั้นตอนการขุดกู่ว่าน ต้องระวังอย่าใช้อุปกรณ์ที่เป็นเหล็กกู่ว่าน เพราะว่านบางชนิดมีแร่ธาตุที่แตกต่างกัน เช่น บางประเภทมีธาตุปรอท บางประเภทมีฟอสฟอรัส เชื่อกันว่าการที่ว่านถูกเหล็กโดยตรงย่อมทำให้ว่านนั่นเสื่อมสรรพคุณ

ภายหลังจากที่ขุดว่านได้แล้ว มีข้อห้ามว่าอย่าหันหลังกลับไปมองจุดที่ขุดกู่ว่านอีก เพราะจะทำให้จิตวิญญาณของว่านไม่กลับมาด้วย ให้รีบออกจากจุดที่ขุดหรือออกจากป่า

ทันที ลำดับขั้นตอนพิธีกรรมในส่วนนี้ของเอก นาครทรรพ แทบจะสอดคล้องกับสาย
ครูบาอบ กนตธมโม วัดป่าชฎาราม และพระอาจารย์โขง ปิยธมโม วัดป่าอุนาโลม
แตกต่างกันตรงที่ทั้งสองสายจะมีพิธีขอว่านจากพระแม่ธรณี โดยจะต้องบอกกล่าว
พระแม่ธรณีก่อนที่จะขุดหัวว่านไป เพราะเชื่อว่าพระแม่ธรณีเป็นผู้เลี้ยงดูว่านให้เจริญเติบโต
บทกล่าวนี้น่า

“แม่พระธรณีเจ้าเอ๋ย อยู่หรือยัง (ตอบเองว่าอยู่ เอามือตบไปที่ดิน) สังขา
ตัง โลกกัจะวิทู อยู่แล้ว ได้ยินว่าว่านยาต้นนี้มีฤทธิ์ สารพัดประโยชน์ ลูกขอเกิด
หนาแม่ ว่านดี ว่านแก้ ลูกขอแม่เถิดนะแม่นะ”

(ครูบาอบ กนตธมโม, การสื่อสารส่วนบุคคล, 11 ธันวาคม 2566)

เมื่อได้ว่านมาแล้วอย่าล้างหัวว่าน ให้เก็บรักษาใส่ห่อด้วยผ้ายันต์ให้ดี ป้องกัน
เชื้อราและคุณวิเศษของว่านที่จะหายไป จะต้องพิจารณาองค์ประกอบในการนำหัวว่านลงดิน
เช่น ฤกษ์ยามในการปลูกว่าน ทิศทางลม เวลานั้นขึ้นน้ำลง วันเวลา และดวงชะตากำลัง
แรงของผู้ปลูก หากเป็นเดชและไม่เป็นกาลกิณีสามารถลงดินได้ การปลูกว่านของบาง
สำนักจะต้องตั้งชั้นธำและตั้งหิ้งบูชาครู น้ำแรกที่นำมาใช้รดว่านจะต้องเป็นน้ำมนต์ที่
ผ่านการประกอบพิธีมาแล้วเท่านั้น ห้ามใช้น้ำประปาเด็ดขาด ขณะที่ปลูกจะต้องบริกรรม
คาถาขอพระแม่ธรณีและเจ้าที่เจ้าทาง บางสำนักมีการโยนไม้เพื่อเสี่ยงทายว่าจะได้รับ
อนุญาตให้ปลูกว่านในดินแห่งนี้หรือไม่ด้วย สายปลูกว่านในอีสานมักจะไม่นิปลูกว่านใน
เดือนดับ เพราะเชื่อกันว่าฤทธิ์ของว่านจะแรงในทางคุณไสย ซึ่งจัดเป็น “ไสยดำ” (black
magic) ผู้ปลูกต้องนึกถึงกลุ่มว่านในชั้นสูงสุดในอนุกรมวิธานที่สืบทอดจากครู คือ กลุ่มว่าน
คุมว่าน โดยตั้งเครื่องบวงสรวงและบอกกล่าวว่านเหล่านี้ในขณะปลูกว่าน เพราะถือว่า
เป็นว่านในกลุ่มที่คุ่มจิตวิญญาณว่านอีกชั้นหนึ่ง การปลูกต้องปลูกเหนือลม และปลูกเป็น
รั้วล้อมรอบว่านชนิดต่าง ๆ ต้องปลูกให้ห่างจากราวตากผ้า เพราะคุณวิเศษของว่าน
เหล่านี้จะเสื่อมเมื่ออยู่ใต้ผ้าถุงของสตรี นอกจากนี้ ผู้ปลูกว่านจะต้องดูสถานที่ปลูกให้

เหมาะสมกับว่าน เช่น ไม่นำว่านที่เป็นคู่อริกันมาปลูกด้วยกันเพราะจะทำให้คนอำนางกัน เชื่อกันว่าว่านที่มีฤทธิ์ต่ำกว่าจะแห้งตายและจิตวิญญาณจะหนีกลับไปอยู่สถานที่แห่งเดิมที่เคยชุดกัมา ผู้วิจัยสัมภาษณ์นักสะสมว่านได้ข้อมูลว่า มักเปรียบเทียบพิธีกรรมนี้ว่าเสมือนเป็นการเลี้ยงสัตว์ เบื้องต้นต้องทำให้สัตว์ตัวนั้นเชื่องก่อนนำมาดูแล เมื่อสัตว์เลี้ยงตัวนั้นสิ้นฤทธิ์และรู้ว่าใครเป็นเจ้าของของตน ก็จะจงรักภักดีและเจ้าของก็สามารถควบคุมสัตว์เลี้ยงตัวนั้นได้ง่าย แต่หากสัตว์เลี้ยงตัวนั้นไม่เชื่อฟัง ผู้เป็นเจ้าของก็จะมีวิธีการล่าและจัดการกับสัตว์ตัวนั้นให้สงบลงได้

3.2 พิธีกรรมการใช้น้ำว่านรักษาความเจ็บป่วย

พิธีกรรมในกลุ่มนี้มักปรากฏในลักษณะ “การอาบนำว่านประจำวัน” เชื่อว่าหากอาบแล้วจะคงกระพันชาตรี มีเมตตามหานิยมและป้องกันภูตผีหรือคุณไสยต่าง ๆ นอกจากนี้ยังช่วยรักษาโรคที่เกิดจากอำนาจเหนือธรรมชาติได้

เริ่มแรกเมื่อหาว่านจากป่าแล้วก็นำมาสวดบริกรรมคาถาเพื่อทำนํ้ามนต์ที่วัด พิธีกรรมในขั้นตอนนี้จะต้องตั้งขันห้าและตั้งคายด้วย หลังจากนั้นจะนำว่านที่ได้มาหั่นเป็นชิ้นเล็ก ๆ ซึ่งจะมีทั้งว่านและสมุนไพรที่เป็นยา นำมาต้มในหม้อดินเผากับนํ้ามนต์ที่ร้อนเดือด ว่านที่ใช้ในพิธีนี้มีทั้งสิ้น 14 ชนิด นอกจากมีว่านแล้วยังใส่ยาสมุนไพรอีกสองชนิดลงไปคือ “ฮ่อมเก่ว” และ “ชะเอมช้าง” เพื่อป้องกันไม่ให้เกิดอาการบวมพองจากการอาบยาร้อน ๆ เมื่อต้มว่านเสร็จแล้ว จะนำว่านที่ต้มมาเทรวมกับนํ้าค้ำหมัก และทิ้งไว้ประมาณ 1-2 ชั่วโมง ให้ตัวยาสมเข้ากับนํ้าค้ำเป็นเนื้อเดียว ในพิธีจะมีการปักธูปเพื่อสร้างพรมแดนของเขตศักดิ์สิทธิ์และกันสายสิญจน์ล้อมรอบ เชื่อกันว่าวิทยารจะได้กลิ่นของยาที่สกัดจากว่านพิเศษและจะบินมาขโมยยานั้น จึงต้องป้องกันด้วยสายสิญจน์อาคม จากนั้นนำว่านที่ผสมกับนํ้าค้ำหมักมาต้มในนํ้าเดือดอีกครั้ง ระหว่างที่ต้มจะต้องคนส่วนผสมของว่านยาให้เข้ากัน ไม่เป็นตะกอน และต้องบริกรรมคาถาโดยหมอพระและหมอว่าน มีชาวบ้านมาร่วมสังเกตการณ์อยู่ภายนอกสายสิญจน์ เมื่อการบริกรรมคาถาเสร็จสิ้น ผู้ประกอบพิธีกรรมจะตักนํ้ายาว่านที่หมักกับนํ้าค้ำราดรดบนตัวของผู้ที่

อาบนํ้าว่าน ซึ่งในอดีตมีการทดลองความขลังของนํ้าว่าน โดยการอาบนํ้าบนแคร่แล้วผลักผู้ที่ถูกอาบลงไปยังไม้ไผ่ที่วางอยู่ด้านล่างของแคร่ หากไม่เกิดบาดแผลหรือไม่บาดเจ็บจากคมไม้ไผ่แสดงว่ามีความเหนียวคงกระพันชาตรี

ในพิธีอาบนํ้าว่านของบางสาย เช่น สายบ้านหมากนาว เมื่อตม่นํ้าว่านเดือดเสร็จแล้วก็นำนํ้าว่านเทรดลงบนร่างผู้อาบ เริ่มรดจากปลายเท้าขึ้นมาส่วนบน จากนั้นจึงรดจากท่อนบนของร่างกายลงสู่ปลายเท้า ในลักษณะนอนหงายเท้าพาดซี่ฟ้า ในขณะที่ถูกราดด้วยนํ้าว่านผู้อาบจะหลับตาพนมมือท่องบทสวดมนต์ ส่วนผู้ประกอบพิธีจะบริกรรมคาถา เมื่ออาบจนเข้าเนื้อดีแล้ว การอาบครั้งสุดท้ายมักจะไปอาบที่ลานวัดหรือลานโล่งของหมู่บ้าน ซึ่งจะมีการทຸ່มหม้อดินที่ตม่นํ้าว่านเดือดพล่านลงบนหัวของลูกศิษย์จนหม้อแตกกระจายเป็นอันเสร็จสิ้นสมบูรณ์ เหตุที่ต้องทำเช่นนั้นเพราะเชื่อว่าหากไม่ทำลายหม้อตม่นํ้าว่าน วิทยารอาจะบินหวนกลับมาอีกได้ หลังจากอาบนํ้าว่านเสร็จแล้วผู้อาบนํ้าว่านมักยังไม่อาบนํ้าทันที เพราะเชื่อว่าตัวยาในนํ้าว่านจะช่วยสมานแผลและแทรกซึมเข้าสู่ผิวหนัง

นอกจากการอาบว่านแล้ว หลายสำนักวิชว่านในอีสานยังมีพิธี “กินเหนียวกินมัน” โดยใช้ว่านในกลุ่มคงกระพันชาตริกุ่มย่อยที่เชื่อว่ามีเทวดารักษาอยู่ เช่น ว่านขมิ้นอ้อย ว่านสบู่เลือด ว่านสีดา ว่านเพชรตรี นำมาต้มผสมและตม่นํ้าว่านเดือด จากนั้นจะบริกรรมคาถาในขณะที่เคี้ยว ใช้เวลาเคี้ยวนานจนกว่าว่านจะเหลว จากนั้นใส่ผงว่านเพื่อให้ว่านที่ตม่นจับตัวเป็นก้อน ระหว่างที่ต้องบริกรรมคาถาอย่างต่อเนื่อง เมื่อสวดคาถาจบทั้งว่านไว้จนกว่าจะจับตัวเป็นก้อน แล้วปั้นเป็นทรงกลม มีเรื่องเล่าว่า หากว่านมีจิตวิญญาณจริง ก้อนว่านที่ปั้นจะเต้นเป็นจังหวะของหัวใจ

น่าสนใจว่าหากลูกศิษย์คนใดเพิ่งเคยเข้าร่วมพิธี ถือว่ายังไม่บริสุทธิ์ ต้องทำให้บริสุทธิ์โดยการทำ “พิธีสะเดาะ” เรียกว่า “พิธีเกิดใหม่” หรือ “พิธีบริสุทธิ์ตัว” เมื่อเริ่มพิธี ผู้ร่วมพิธีจะแต่งกายสีขาวหรือนุ่งขาว ถอดเสื้อเพื่อแสดงถึงความบริสุทธิ์ แล้วเข้าไปพบผู้ประกอบพิธีรายบุคคล ผู้ประกอบพิธีจะให้ผู้ร่วมพิธีนั่งในลักษณะชันเข่า จะใช้มือขวาปั้นเหนียวป้อนใส่ปากผู้ร่วมพิธี ครั้งละ 1 ก้อน และใช้มือซ้ายกดหัวผู้ร่วมพิธีไว้ จากนั้นจะ

ปล่อยมือผู้ร่วมพิธีที่กดไว้บนหลังเท้า มือทั้ง 2 ของผู้ร่วมพิธีจะลูบขึ้นไปตั้งแต่หลังเท้าจนทั่วตัว จดใบหน้า การลูบขึ้นนี้เรียกว่า “การปลุก” เสร็จแล้วลูบลง เอามือทั้ง 2 ไปวางไว้บนหลังเท้าทั้ง 2 เช่นเดิม ทำจนกว่าจะกินข้าวเหนียวก้อนแรกหมดพอดี ผู้ประกอบพิธีจะป้อนเหนียวจนครบ 3 ก้อน ในแต่ละครั้งจะลูบขึ้นลูบลงเช่นเดียวกับครั้งแรก แต่ครั้งที่ 3 นั้นเมื่อผู้ร่วมพิธีกินเหนียวหมดแล้ว ผู้ประกอบพิธีจะใช้มือซ้ายกดมือทั้ง 2 ของผู้ที่กินเหนียวไว้ที่เดิม หัวแม่มือขวากดที่สะดือของผู้ร่วมพิธี แล้วทำทักษิณวัตร 3 รอบ พร้อมกับภาวนาพระคาถาไปด้วยเพื่อผูกอาคม เป็นอันเสร็จพิธี

ผู้วิจัยพบว่าพิธีกรรมสัญลักษณ์ที่น่าสนใจคือ พิธีอาบน้ำวันประจำวัน กับพิธีกินเหนียวกินมัน ซึ่งลักษณะร่วมที่พบคือ การแสดงสัญลักษณ์ของการเกิดใหม่ ซึ่งเป็นการเปลี่ยนผ่านจากสถานภาพหนึ่งไปสู่อีกสถานภาพหนึ่ง เสมือนเด็กทารกในครรภ์มารดา จะเห็นว่าในพิธีอาบน้ำวันประจำวัน ท่าทางของผู้อาบน้ำวันในขณะร่วมพิธีนั้น จะพนมมือและนำปลายเท้าชี้ฟ้า ซึ่งมีความคล้ายคลึงกับท่าที่ทารกออกมาจากครรภ์มารดา คือ เอาส่วนหัวออกมาก่อนส่วนเท้า เมื่อพิจารณาพิธีกินเหนียวกินมันของอีสาน พบว่าเบื้องต้นผู้ที่เข้าร่วมพิธีถือได้ว่าเป็นบุคคลไม่บริสุทธิ์ จะต้องแยกตัวออกมาเพื่อประกอบพิธีกรรม ต้องเปลี่ยนเสื้อผ้าจากเสื้อผ้าที่สวมใส่ในชีวิตปกติมาเป็นการนุ่งขาวห่มขาว เพื่อแสดงให้เห็นถึงความพร้อมในการก้าวเข้าสู่ “สภาวะบริสุทธิ์” จากนั้นต้องนั่งในท่าชันเข่าและเอามือลอดใต้ขามาคู่ที่หลังเท้า ซึ่งผู้วิจัยตีความว่าเป็นท่าที่ทารกอยู่ในครรภ์ของมารดา เป็นสถานะกึ่งกลางระหว่างการเปลี่ยนผ่าน บางสายจะมีเชือกควั่น 33 เส้น (มัดรวมกันเป็นเส้นหลักเส้นเดียว) พันล้อมรอบศีรษะแล้วโยงลงมาที่ปลายเท้า เป็นสัญลักษณ์แทนความเชื่อเรื่องขวัญที่อยู่ในอวัยวะที่สมบูรณ์ทั้ง 32 ประการของมนุษย์ กับจำนวนกายหายบทั้งหมัดเพิ่มอีก 1 รวมเป็นระบบขวัญ 33 เมื่อเสร็จสิ้นพิธีแล้วถือว่าบุคคลผู้นั้นอยู่ใน “สภาวะเกิดใหม่” เป็นผู้ที่มีความบริสุทธิ์ ต่อเมื่อผู้นั้นกระทำความผิดซ้ำห้ามและวิถีปฏิบัติหลังจากร่วมพิธีแล้วก็จะมีความมั่นใจว่าปลอดออกมาจากร่างกาย แสดงให้เห็นถึงความบริสุทธิ์ที่หายไป เมื่อมาทำพิธีอีกครั้งจะต้องเริ่มกระบวนการทำให้บริสุทธิ์ใหม่ทั้งหมด

3.3 พิธีกรรมการนำวานไปใช้ทำวัตถุมงคล

หมอพื้นบ้านและนักสะสมวานในอีสานนิยมประกอบพิธีกรรมกลุ่มนี้ เนื่องจากสามารถนำมาจำหน่ายได้ วัตถุมงคลที่นำวานมาทำเป็นมวลสาร เช่น การทำพระเนื้อวาน สี่ฝั้ง น้ำันมหาเสน่ห์ ซึ่งผู้ประกอบพิธีจะต้องรู้วิธีการใช้วานในกลุ่มเมตตามหานิยมและกลุ่มวานเศรษฐกิจที่ได้รับการสืบทอดจากครู การย้อมผ้ายันต์และผ้าประเจียด การทำน้ำวานวิเศษเพื่อแช่ใบมีดอกตามด้วยวานในกลุ่มวานคุ้มวาน การทำน้ำมันสักกันงู โดยใช้วานในกลุ่มแคล้วคลาด ฯลฯ

นอกเหนือจากพิธีกรรมใน 3 กลุ่มนี้แล้ว ผู้วิจัยยังพบพิธีกรรมเบ็ดเตล็ดอื่นที่เกี่ยวข้องกับ “วานไสยเวช” อีก คือ พิธีกรรมการไหว้ครูบูชาวานยา ซึ่งแต่ละสายจะมีรูปเคารพที่แตกต่างกัน เช่น บางสายตั้งหิ้งครูหมอชีวโกมารภักจ บางสายตั้งหิ้งบูชารูปเคารพพระไภษัชยคุร หรือบางสายตั้งหิ้งบูชามหาเถรดำแยซึ่งเป็นภิกษุที่เชื่อว่าเป็นครูของหมอพื้นบ้าน สิ่งที่น่าสนใจในพิธีไหว้ครู คือ หมอพื้นบ้านและนักสะสมวานในอีสาน นำอนุกรมวิธานพื้นบ้านที่ได้สืบทอดจากครูวานในสายของตน มาใช้จัดวางตำแหน่งแห่งที่ของวานในพิธี โดยวานที่เรียงลำดับลงมาจากครู คือ กลุ่มวานที่เป็นวานคุ้มวาน ลดหลั่นพลั่งลงมาตามศักดิ์ของวาน จนถึงวานที่ไม่ใช่พืชในลำดับต่ำที่สุดในหิ้ง สิ่งนี้สะท้อนว่าอนุกรมวิธานพื้นบ้านมีความสัมพันธ์กับวิถีคิดของคนอีสานที่ถ่ายทอดผ่านความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “วานไสยเวช” อย่างเป็นระบบ

4. บทบาทของ “วานไสยเวช” ในสังคมอีสานร่วมสมัย

ระบบกลไกทางสังคมและวัฒนธรรมมีหน้าที่ของตนเอง เปรียบได้เสมือนอวัยวะส่วนต่าง ๆ ของร่างกาย ล้วนมีหน้าที่ที่จะทำให้ร่างกายดำรงอยู่ต่อไปได้ วัฒนธรรมส่วนต่าง ๆ ในสังคมมีหน้าที่ตอบสนองความต้องการของมนุษย์ ดังที่วิลเลียม บาสคอม (William Bascom) ชี้ให้เห็นว่าคติชนแต่ละประเภทอาจมีบทบาทต่างกัน และบางประเภทอาจมิได้หลายบทบาท บาสคอมได้จำแนกบทบาทหน้าที่ของคติชนออกเป็น 4 ด้าน ได้แก่ บทบาทในการอธิบายที่มาและเหตุผลในการทำพิธีกรรม บทบาทในการให้การศึกษาในสังคม

บทบาทในการรักษามาตรฐานทางพฤติกรรมที่เป็นแบบแผนของสังคม และบทบาทในการให้ความเพลิดเพลินและเป็นทางออกให้กับความคับข้องใจของบุคคล (บาสคอม อ้างถึงใน ศิราพร ณ ถลาง, 2557, น. 363) ต่อมาศิราพร ณ ถลาง ได้ประยุกต์แนวคิดของบาสคอม โดยการอธิบายประเด็นย่อย ๆ เพิ่มเติมและนำเสนอบทบาทหน้าที่ของคติชน 3 ด้าน ได้แก่ บทบาทในการอธิบายกำเนิดและอัตลักษณ์ของกลุ่มชนและพิธีกรรม บทบาทในการให้การศึกษ่า อบรมระเบียบสังคมและรักษามาตรฐานพฤติกรรมของสังคม และบทบาทในการเป็นทางออกให้แก่ความคับข้องใจของมนุษย์อันเกิดจากกฎเกณฑ์ทางสังคม (ศิราพร ณ ถลาง, 2557, น. 363) จากการเก็บรวบรวมข้อมูลภาคสนาม ผู้วิจัยวิเคราะห์บทบาทของ “ว่วนไสยเวช” ในสังคมอีสานร่วมสมัยได้ดังนี้

4.1 บทบาทในการเป็นยารักษาโรคร้ายไข้เจ็บทางร่างกายและจิตวิญญาณ

หากพิจารณาคำจำกัดความของ “ว่วนไสยเวช” จะพบว่าเป็นการใช้ประโยชน์จากพืชที่มีสรรพคุณเป็นยาและมีสรรพคุณทางไสยศาสตร์ แม้ว่าจะเป็นเรื่องของเวทมนตร์คาถา แต่หมอว่วนและนักสะสมว่วนต่างยอมรับว่าการรักษาโรคพื้นบ้านด้วยว่วนนั้นเป็น “ไสยขาว” ดังนั้น “ว่วนไสยเวช” จึงเป็นยาสำหรับช่วยบรรเทาความเจ็บป่วยทางร่างกายที่วิทยาศาสตร์การแพทย์สมัยใหม่ไม่สามารถรักษาให้หายขาดได้ และเป็นยาสำหรับบำบัดช่วยเหลือผู้ที่มีความเจ็บป่วยทางจิตวิญญาณ บทบาทดังกล่าวสอดคล้องกับแนวคิดเรื่องคติชนบนวิถีสุขภาพ ที่มองว่าการรักษาความเจ็บป่วยพื้นบ้าน เป็นแนวทางการรักษาหนึ่งในระบบการแพทย์ แม้ว่าคนในสังคมจะไม่ได้ให้การยอมรับเทียบเท่ากับการรักษาด้วยการแพทย์สมัยใหม่ซึ่งมีความสมเหตุสมผลในการรักษาแต่แท้จริงแล้วความสมเหตุสมผลนั้นขึ้นอยู่กับประสบการณ์ของแต่ละบุคคลที่เคยเผชิญกับความศักดิ์สิทธิ์ของว่วนในเหตุการณ์ต่าง ๆ สิ่งนี้เป็นเพียงทางเลือกหนึ่งในการรักษา และเป็นทางเลือกที่ทำให้ความเจ็บป่วยนั้นคลี่คลายโดยที่ในบางครั้งการแพทย์สมัยใหม่ก็หาคำอธิบายเรื่องเหล่านี้ไม่ได้

4.2 บทบาทในการเป็นที่พึ่งทางใจในสถานะที่ควบคุมจัดการกับบางสิ่งบางอย่างไม่ได้

คนอีสานถูก “คนนอก” สร้างภาพเหมารวมให้อยู่ในภายใต้วาทกรรม “โง่ จน เจ็บ” มาอย่างต่อเนื่องยาวนาน กล่าวคือ คนอีสานถูกมองว่าเป็นผู้ที่ไร้โอกาสทางการศึกษามีทรัพยากรที่แห้งแล้งกันดาร แผ่นดินแตกระแหง ผู้คนมีวิถีชีวิตที่ลำบากยากจน ล้าหลังนำไปสู่การมีสาธารณสุขที่ไม่มีประสิทธิภาพ (สุธีร์ สมอนา, 2559, น. 171) คนอีสานส่วนใหญ่จึงจำเป็นต้องอพยพย้ายถิ่นฐานเพื่อไปหางานทำในเมืองหลวง แล้วส่งเงินกลับมาที่บ้าน การใช้วุ่นของคนอีสานร่วมสมัยจึงมีบทบาทในการเสริมสร้างขวัญและกำลังใจให้คนอีสานสามารถประกอบอาชีพและลืมตาอ้าปากในบ้านเกิดของตนเองได้ ในปัจจุบันสังคมอีสานต้องเผชิญกับระบบทุนนิยมแข่งขัน ทำให้กลุ่มผู้ใช้วุ่นได้ขยายขอบเขตไปยังพ่อค้าแม่ค้าและกลุ่มศิลปินพื้นบ้านที่ต้องอาศัยเงินและชื่อเสียงเป็นตัวนำในการพาให้ตนเองมีคุณภาพชีวิตความเป็นอยู่ที่ดีขึ้น วุ่นยังมีบทบาทในการเป็นที่พึ่งพาทางจิตใจให้แก่ผู้คนที่เผชิญอยู่กับสถานะที่ไม่สามารถควบคุมจัดการได้ เป็นภัยอันตรายจากสิ่งที่ไม่มองเห็นได้ด้วยตาเปล่า เช่น การที่คนในหมู่บ้านล้มตายหลายคนในระยะเวลาใกล้เคียงกันโดยที่ไม่ทราบสาเหตุการตายที่แน่ชัด คนอีสานก็จะเชื่อว่าผีบอบเป็นสาเหตุที่ทำให้ชาวบ้านนอนหลตตาย จึงต้องผูก “วุ่นไฟ” หรือวุ่นไหล ไว้ตามเสาบ้าน หรือในกรณีของทหารเกณฑ์ที่ต้องออกไปรบตามชายแดน มีความเสี่ยงต่อชีวิต ก็จะมีการอาบน้ำวุ่นประจำวัน เพื่อให้เกิดความเหนียวคงกระพันชาตรี ศัตรูยิงไม่เข้า

นอกจากนี้ก็จะเห็นผู้ศรัทธาความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “วุ่นสายเวซ” ที่หวังว่าวุ่นจะเป็นที่พึ่งทางจิตใจในสถานะที่เต็มไปด้วยความเสี่ยงรอบด้าน แม้ในอดีตการใช้วุ่นเช่นนี้อาจมีจุดเริ่มต้นมาจากกลุ่มคนในอีสาน แต่ในปัจจุบัน ความเชื่อและพิธีกรรมดังกล่าวได้เปิดกว้างให้บุคคลทั่วไปเข้ามามีส่วนร่วม โดยเฉพาะอย่างยิ่งกลุ่มวัยรุ่นชายที่เป็นนักศึกษาจากวิทยาลัยช่างกลในภาคอีสานและภูมิภาคใกล้เคียงที่มีความเสี่ยงต่อการถูกคู่อริทำร้าย ลูกศิษย์หลายคนสนใจเข้ามาเรียนวิชาโดยจะถูกครูลงใจให้ทำงานก่อนจึงจะให้วิชา และจะนัดพบกันอีกครั้งในพิธีไหว้ครูของสายที่ตนสืบทอดความรู้เรื่องวุ่นมา

4.3 บทบาทในการเป็นแบบแผนควบคุมพฤติกรรมของคนอีสาน

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไสยเวช” มีส่วนในการรักษาระเบียบแบบแผน คุณธรรมและควบคุมความประพฤติของคนอีสาน เริ่มต้นตั้งแต่การกำหนดคุณสมบัติหมอพระ หมอธรรม หมอว่าน ซึ่งเป็นผู้ประกอบพิธีกรรม จะต้องรักษาศีลและต้องใช้ไสยศาสตร์ ในทางที่จะช่วยเหลือคนเท่านั้น วัฏปฏิบัติของหมอว่านเหล่านี้จึงไม่นำวิชาไปใช้ในทางที่ผิด เพราะจะถูกตัดขาดจากเครือข่ายและอยู่ในวงการเล่นว่านไม่ได้ นอกจากนี้พิธีกรรม บางอย่างเกี่ยวกับว่าน เช่น พิธีอาบน้ำว่านประจำวัน พิธีสักน้ำมันว่าน ยังกำหนดข้อ ปฏิบัติหลังจากที่ร่วมพิธีที่ทำให้บริสุทธิ์แล้ว คือ จะต้องรักษาศีล ไม่ประพฤติผิดในกาม ห้ามด่าบุพการีผู้อื่นเพราะของจะเสื่อมคุณ ห้ามกินผัก แฟง บวบ น้ำเต้าและปลาไม่มี เกล็ด หากผิดไปจากข้อห้ามนี้เชื่อว่าคุณวิเศษจากว่านจะสลายเป็นน้ำมันออกจากตัว ดังนั้น ข้อปฏิบัติหลังจากเข้าร่วมพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไสยเวช” จึงเป็นสิ่งที่ควบคุม พฤติกรรมของคนในสังคมอีสานให้คง “ความบริสุทธิ์” ติงามเช่นนี้ไว้ และเมื่อมีเหตุให้เกิด “ความไม่บริสุทธิ์” ก็สามารถกลับไปเข้าร่วมพิธีกรรมใหม่ได้

4.4 บทบาทในการสร้างมูลค่าเพิ่มให้แก่ธุรกิจความเชื่อในบริบทเศรษฐกิจ สร้างสรรค์

ความเชื่อและพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไสยเวช” เป็นสื่อสร้างเรื่องราวให้สินค้า ทางวัฒนธรรมที่แปรรูปจากว่านมีความน่าสนใจ และตอบสนองความต้องการในชีวิตของ คนอีสานได้อย่างชัดเจน เป็น “ซอฟต์แวร์แบบไทย ๆ” ที่ส่งเสริมธุรกิจความเชื่อใน สังคมอีสานร่วมสมัย ซึ่งถ้าย้อนกลับไปในช่วงกลางทศวรรษ 2540 รัฐบาลในขณะนั้นได้มี นโยบาย “หนึ่งตำบล หนึ่งผลิตภัณฑ์” ทำให้กลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในภาคอีสานหลาย แห่งนำว่านที่พบในชุมชนมาหั่นเป็นชิ้นเล็ก ๆ และแปรรูปเป็นว่านอบแห้งซึ่งเป็น ผลิตภัณฑ์อบว่าน 108 ที่ผู้บริโภคสามารถซื้อไปอาบเองได้ นอกจากนี้ หมอว่านและ นักสะสมว่านต่างก็ยังใช้นุกรมวิธานพื้นบ้านที่ได้สืบทอดมาจากครู นำมาใช้ในธุรกิจความ เชื่อนี้ เช่น เมื่อจะจำหน่ายว่านอบแห้งเพื่อนำไปอาบน้ำประจำวัน ก็จะต้องพิจารณาว่า

กลุ่มว่านไถที่เหมาะสม เมื่อผู้บริโภคซื้อไปแล้วจะยังคงได้สรรพคุณพิเศษของว่านตามที่ต้องการ ซึ่งส่วนใหญ่กลุ่มว่านที่ใช้ในผลิตภัณฑ์ว่านอบแห้งเพื่อนำไปอาบนั้น จะอยู่ในกลุ่มว่านเหนียวคงกระพันชาตรี และว่านเมตตามหานิยม

ผู้วิจัยสัมภาษณ์เพลิน ทับนอก (การสื่อสารส่วนบุคคล, 4 กุมภาพันธ์ 2566) สมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรในตำบลบ้านว่าน อำเภอท่าบ่อ จังหวัดหนองคาย ให้ข้อมูลว่าสมาชิกกลุ่มแม่บ้านเกษตรกรส่วนใหญ่รู้จักว่านเป็นอย่างดี โดยเฉพาะว่านกลุ่มเมตตามหานิยม เช่น ว่านเปราะหอม ว่านเสน่ห์ต่าง ๆ เนื่องจากในชุมชนยังมีการผลิตข้าวเรื่องเล่ามุขปาฐะเกี่ยวกับท้าวบารสกับนางอุษาที่เล่าสืบต่อกันว่า ท้าวบารสบ้านอยู่เวียงจันทน์ จังหวัดหนองคาย ได้เดินทางผ่านหมู่บ้านแห่งหนึ่ง ชื่อบ้านว่าน สาเหตุที่เรียกว่าบ้านว่าน เนื่องจากท้าวบารสไปเก็บว่านมาแต่งเติมเสน่ห์ให้แก่ตนเองก่อนที่จะไปเกี่ยวพาราสีกับนางอุษา ผู้เฒ่าผู้แก่เชื่อว่า ท้าวบารสนำว่านเปราะหอมไปใช้ ซึ่งมีคาถากำกับมีคุณวิเศษในทางเมตตามหาเสน่ห์ เรื่องเล่ามุขปาฐะดังกล่าวสะท้อนว่าชาวบ้านสร้างคำอธิบายที่สมเหตุสมผลในการอธิบายว่ามีว่านหรือส่วนผสมใดในผลิตภัณฑ์ว่านอบแห้งมงคลบ้าง นอกจากนี้สมาชิกกลุ่มแม่บ้านยังได้รับข้อมูลเกี่ยวกับว่านประเภทต่าง ๆ จากหมอพื้นบ้าน ซึ่งเป็นปราชญ์ชาวบ้านในชุมชน และได้รับความรู้มาจากบิดาหรือสามีของตนที่เป็นลูกศิษย์ของหมอพื้นบ้านมาอีกชั้นหนึ่งด้วย ปัจจุบันมีการจำหน่ายผลิตภัณฑ์จาก “ว่านไสยเวช” โดยทำโปสเตอร์ประชาสัมพันธ์ในเฟซบุ๊กแฟนเพจและเว็บไซต์ร้านค้าออนไลน์ ซึ่งสามารถส่งสินค้าให้แก่ลูกค้าได้อย่างสะดวกและรวดเร็ว

นอกจากนี้ การเปลี่ยนแปลงทางเทคโนโลยีในโลกยุคการสื่อสารไร้พรมแดนทำให้การเสวนากันในหมู่เครือข่ายนักเล่นว่านขยายวงกว้างออกไปสู่การแลกเปลี่ยนความรู้จากการตั้งกระทู้ โพสต์ และแสดงความคิดเห็นผ่านสื่อสังคมออนไลน์ เช่น ยูทูบ เฟซบุ๊กแฟนเพจ และเว็บไซต์ต่าง ๆ จนเกิดกระแสความนิยมในการเล่นว่านมงคล และเกิดธุรกิจเปิดคอร์สออนไลน์เพื่อเป็นที่ปรึกษา (mentor) ให้แก่นักเล่นว่านสมัครเล่นตามมา “ว่านไสยเวช” จึงเป็นสื่อที่ทำให้เกิดเวทีในการแลกเปลี่ยนความรู้ของนักเล่นว่าน

เป็นโอกาสที่องค์ความรู้เรื่องว่านในอีสานจะได้รับการพิสูจน์ สืบทอด และเผยแพร่ในช่องทางที่กว้างขวางขึ้นกว่าในอดีต

สรุปและอภิปรายผลการวิจัย

องค์ความรู้เรื่อง “ว่านไสยเวช” จากหมอว่านและนักสะสมว่านในสังคมอีสานในปัจจุบันที่สืบทอดกันด้วยวิธีมุขปาฐะ มีลักษณะเป็นอนุกรมวิธานพื้นบ้านที่แสดงให้เห็นความเชื่อและวิธีคิดที่มีต่อว่านว่ามีความศักดิ์สิทธิ์ เพราะมีสรรพคุณทางยาและสรรพคุณทางความเชื่อ มีจิตวิญญาณที่สัมพันธ์กับระบบนิเวศ อีกทั้งมีลำดับชั้นและมีสรรพคุณในระดับที่แตกต่างกัน เป็นองค์ความรู้ที่สะท้อนให้เห็นถึงความสัมพันธ์อันสลับซับซ้อนและละเอียดอ่อนระหว่างมนุษย์ ธรรมชาติ และอำนาจเหนือธรรมชาติ ยิ่งไปกว่านั้นข้อมูลชุดนี้ยังช่วยยืนยันว่า องค์ความรู้พื้นบ้านในการจัดจำแนกประเภทของ “ว่านไสยเวช” นี้มีความสำคัญในฐานะ “ความรู้แบบชาวบ้าน” หรือ “ภูมิปัญญา” ที่มีได้ยิ่งหย่อนไปกว่าองค์ความรู้ในการจัดจำแนกประเภทแบบวิทยาศาสตร์สมัยใหม่ มิหนำซ้ำยังมีส่วนทำหน้าที่เติมเต็มและวิพากษ์ในเชิงคุณค่ากับชุดข้อมูลบางกลุ่มที่มองว่า ความรู้ของชาวบ้านเป็นเรื่องเหลวไหลลงมงายเพียงเท่านั้น หากแต่เป็นความรู้อีกแขนงหนึ่งที่ช่วยไขคำตอบว่าชาวบ้านมองสรรพสิ่งต่าง ๆ รอบตัวอย่างไร และวิธีการจัดระบบระเบียบความคิดเช่นนี้ช่วยสะท้อนให้เห็นตัวตนและวัฒนธรรมที่อยู่เบื้องหลังความคิดนั้น สุดท้ายแล้วความรู้ในกระแสที่คู่ขนานกันระหว่าง “วิทยาศาสตร์” กับ “ความรู้พื้นบ้าน” นี้ ก็จะเป็นกระจกที่ส่องสะท้อนถึงกันและกัน

การรักษาความเจ็บป่วยด้วย “ว่านไสยเวช” แสดงให้เห็นถึงความเป็นพหุลักษณะทางวัฒนธรรมในวิถีสุขภาพของคนอีสาน ซึ่งเป็นสิ่งที่ระบบการแพทย์สมัยใหม่ไม่สามารถเข้าไป “แทนที่” ระบบการแพทย์พื้นบ้านได้ แม้ว่าการสาธารณสุข การศึกษา และความเป็นอยู่ทางเศรษฐกิจของชาวบ้านจะได้รับการพัฒนา ยกกระดับให้สูงขึ้นเพียงใดก็ตาม แต่ชาวบ้านก็จะไม่ละเลยความหมายและประสบการณ์ชีวิตที่ได้รับจากวิธีการรักษาแบบพื้นบ้านทั้งในระดับปัจเจกบุคคลและระดับชุมชน ชาวบ้านอาจมองเห็น

และยอมรับประสิทธิภาพของเทคโนโลยีการรักษาโรคที่เกี่ยวข้องกับร่างกายโดยตรง ในขณะเดียวกัน ชาวบ้านอีสานก็เข้าใจด้วยการรักษาโรคที่อาศัยผี ไสยศาสตร์ คาถาอาคม และพิธีกรรมทางศาสนาสามารถช่วยได้ในเรื่องของการสร้างขวัญและกำลังใจ การฟื้นฟูความสัมพันธ์ของคนในครอบครัวและชุมชน รวมทั้งตอบคำถามเกี่ยวกับ อัตลักษณ์และประวัติศาสตร์ของตนเองและชุมชนท่ามกลางกระแสการเปลี่ยนแปลง ทางเศรษฐกิจ สังคม และการเมืองของชุมชนได้อีกด้วย (พัฒนา กิตติอาษา, 2549, น. 176-177)

ข้อค้นพบที่น่าสนใจอีกประการหนึ่งของการศึกษาค้นคว้าครั้งนี้คือบทบาทของความเชื่อ และพิธีกรรมเกี่ยวกับ “ว่านไสยเวช” ในสังคมอีสานในปัจจุบัน มีลักษณะความเปลี่ยนแปลง ที่เป็นพลวัตอย่างเห็นได้ชัด พลวัตประการแรก คือ พลวัตในเชิงความหมายของ “ว่านไสยเวช” จากเดิมคนไทยเริ่มรับรู้เรื่องว่านในแง่ที่เป็นยาสมุนไพร ต่อมามีการพัฒนา ไปสู่การใช้ว่านกับอาคมซึ่งให้คุณในด้านอยู่ยงคงกระพันชาตรีเท่านั้น เมื่อความต้องการ ของคนในสังคมเปลี่ยนแปลงไป สุขภาพไม่ได้เป็นความปรารถนาเพียงสิ่งเดียวที่คนอีสาน ต้องการ ดังนั้น ความหมายของ “ว่านไสยเวช” จึงเป็นสื่อที่จะช่วยให้คนอีสานมีความ เป็นอยู่ที่ดีขึ้น ร่ำรวย มีคนรักคนเมตตา แคล้วคลาดปลอดภัยจากภัยที่มองไม่เห็น ไม่เพียง เท่านั้นจากเดิมที่ว่านถูกนำมาใช้ในวิถีชีวิตระดับปัจเจกหรือกลุ่มคนบางกลุ่มในสังคม ก็กลายเป็นแพร่หลายไปยังทั่วทุกกลุ่มในสังคม ไม่จำกัดแต่เพียงว่าต้องเป็นคนอีสาน เท่านั้น แต่คนนอกพื้นที่อีสานก็เข้ามามีส่วนเกี่ยวข้องกับความเชื่อและพิธีกรรมนี้ด้วย เพราะมีปัจจัยที่เอื้อให้เกิดพลวัต คือ ปัจจัยเรื่องของทุนนิยมที่ทำให้เกิดการแข่งขันช่วงชิง โอกาสทางเศรษฐกิจ ทำให้ต้องแสวงหาทางลัดที่ตอบสนองความต้องการของชีวิตในแง่ นี้ อีกทั้ง “ว่านไสยเวช” ยังเข้าไปเป็นส่วนหนึ่งในกลไกของธุรกิจความเชื่อ ที่ทำให้เกิด มูลค่าเพิ่มแก่สินค้าที่ยังขายได้ ปัจจัยเรื่องนโยบายของรัฐที่สนับสนุนให้ใช้ว่านเป็นตัวแทน ผลิตภัณฑ์ของชุมชน ปัจจัยเรื่องของความก้าวหน้าทางเทคโนโลยีที่ทำให้เกิดการ แลกเปลี่ยนความรู้ในเครือข่ายหมอพื้นบ้านและนักสะสมว่านได้อย่างสะดวกไร้พรมแดน

ในขณะเดียวกันก็เป็นพื้นที่ในการลองผิดลองถูกของคนรุ่นใหม่ que เริ่มสนใจปลูกว่าน โดยได้รับคำแนะนำจากนักสะสมว่านที่มีประสบการณ์

อนึ่ง หากมีการศึกษาเปรียบเทียบองค์ความรู้เรื่อง “ว่านสายเวช” ของ ภาคอีสานร่วมกับภาคอื่นในไทยหรือกลุ่มชาติพันธุ์ไทต่าง ๆ อาจทำให้เห็นลักษณะร่วม และลักษณะเฉพาะของภูมิศาสตร์พืช (geography of plant) และคติชนพืช (plant lore) ของกลุ่มชนในแต่ละท้องถิ่น อันจะช่วยเติมเต็มให้ภาพของการศึกษาเรื่องว่าน ในฐานะที่เป็นประเด็นวิจัยและเป็น “มรดกภูมิปัญญาทางวัฒนธรรม” ด้านความรู้และการปฏิบัติเกี่ยวกับธรรมชาติและจักรวาลมีความสมบูรณ์ยิ่งขึ้น

รายการอ้างอิง

ภาษาไทย

- โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ และยงค์ดี ตันติปิฎก. (2550). *สุภาพไทย วัฒนธรรมไทย* (พิมพ์ครั้งที่ 2). นนทบุรี: สำนักวิจัยสังคมและสุภาพ.
- ชนกพร อังศุวิริยะ. (2556). คำเรียกชื่อว่านในภาษาไทย: การศึกษาตามแนวบรรณศาสตร์ชาติพันธุ์. *วารสารมนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์ มหาวิทยาลัยมหาสารคาม*, 32(2), 40-51.
- ชาญชัย คงเพียรธรรม, สิริวงษ์ หงส์สวรรค์ และอภิรักษ์ สงเคราะห์. (2556). *เรื่องผีในอีสาน: ความเชื่อและพิธีกรรมที่เกี่ยวข้องกับผีของกลุ่มชาติพันธุ์ลาว เขมร ล่วย และเวียดนาม ที่อาศัยอยู่ในบริเวณอีสานใต้ของประเทศไทย*. อุบลราชธานี: คณะศิลปศาสตร์ มหาวิทยาลัยอุบลราชธานี.
- ณรงค์ศักดิ์ ค้านอธรรม. (2551). *ว่าน สมุนไพร ไม่มั่งคด*. กรุงเทพฯ: บ้านและสวน.
- ณัชรดา สมสิทธิ์ และวราเมษ วัฒนไชย. (2559). มุมมองและแนวคิดที่ปรากฏจากพิธีกรรมการแช่ว่านรางยา วัดเขาอ้อ อำเภอกวนขนุน จังหวัดพัทลุง. *รัฐมิแล*, 37(1), 38-55.
- นพคุณ คุมา. (2549). *การเปลี่ยนแปลงภูมิปัญญาเกี่ยวกับว่านที่มีต่อการผลิตและความสัมพันธ์ในกลุ่มผู้ปลูกว่าน* (วิทยานิพนธ์มหาบัณฑิต สาขาวิชาการศึกษานอกระบบ). มหาวิทยาลัยเชียงใหม่, เชียงใหม่.
- นพคุณ คุมา. (2554). *ตำราพฤกษาวิเศษว่านยา* (เล่ม 1). เชียงใหม่: ม.ป.พ.
- ปรีชา พิณทอง. (2532). *สารานุกรมภาษาอีสาน-ไทย-อังกฤษ*. อุบลราชธานี : โรงพิมพ์ศิริธรรม.
- ผอฝผา พันธุ์พัก. (2542). ว่าน. ใน *สารานุกรมวัฒนธรรมไทย ภาคกลาง เล่ม 13* (น. 6072). กรุงเทพฯ: มูลนิธิสารานุกรมวัฒนธรรมไทย ธนาคารไทยพาณิชย์.

- พัฒนา กิตติอาษา. (2549). ทรงเจ้าเข้าผีในวัฒนธรรมสุขภาพไทย. ใน โกมาตร จึงเสถียรทรัพย์ (บ.ก.), *พหุลักษณะทางการแพทย์กับสุขภาพในมิติสังคมวัฒนธรรม* (น. 171-254). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- พิเชษฐ เวชวิฐาน และคณะ. (2554). *การศึกษาและจัดทำระบบฐานข้อมูลว่านและสมุนไพรไทยในจังหวัดสกลนคร* [เอกสารอัดสำเนา]. คณะทรัพยากรธรรมชาติ มหาวิทยาลัยเทคโนโลยีราชมงคลอีสาน วิทยาเขตสกลนคร.
- ราชบัณฑิตยสถาน. (2556). *พจนานุกรมฉบับราชบัณฑิตยสถาน พ.ศ. 2554 เฉลิมพระเกียรติพระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัว เนื่องในโอกาสพระราชพิธีมหามงคลเฉลิมพระชนมพรรษา 7 รอบ 5 ธันวาคม 2554*. กรุงเทพฯ: ราชบัณฑิตยสถาน.
- เลื่อน กัณหะกาญจนะ. (2523). *ตำราคุณลักษณะว่านและวิธีปลูกว่าน* (พิมพ์ครั้งที่ 5). กรุงเทพฯ: แพรวพิทยา.
- ยงศักดิ์ ตันติปิฎก. (2548). ญาณวิทยากับการแพทย์พื้นบ้าน: มิติที่ขาดหายไปของ การศึกษาภูมิปัญญาสุขภาพไทย. ใน *ภูมิปัญญาสุขภาพ ปฏิบัติการต่อรองของ ความรู้ท้องถิ่น* (น.55-88). กรุงเทพฯ: ศูนย์มานุษยวิทยาสิรินธร.
- วิรุฬห์ วุฒิฤทธากุล, อำนาจ เย็นสบาย, ศิริญา พูลสุวรรณ และลือชัย ศรีเงินยวง. (2561). ปัจจัยทางวัฒนธรรมที่มีผลกับความหมายของว่านในระบบสุขภาพไทย. *วารสารศรีนครินทร์วิจัยและพัฒนา สาขามนุษยศาสตร์และสังคมศาสตร์*, 10(20), 147-159.
- ศิราพร ณ ถลาง. (2557). *ทฤษฎีคติชนวิทยา: วิธีวิทยาในการวิเคราะห์ตำนาน-นิทานพื้นบ้าน* (พิมพ์ครั้งที่ 3). กรุงเทพฯ: สำนักพิมพ์แห่งจุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย.
- สุกัร สมอนา. (2559). อีสานในมานายา. *วารสารวิชาการสังคมมนุษย์ (มหาวิทยาลัยราชภัฏนครศรีธรรมราช)*, 2(1), 169-190.
- สมศรี ผสมทรัพย์. (2527). *การศึกษาทางอนุกรมวิธานของว่านในวงศ์พลับพลึง*. บัณฑิตวิทยาลัย มหาวิทยาลัยเกษตรศาสตร์.

อมรรัตน์ รัตนสิริ. (2541). ตำรามานุษยวิทยาการแพทย์ (พิมพ์ครั้งที่ 2). ขอนแก่น:
ภาควิชาเวชศาสตร์ชุมชน คณะแพทยศาสตร์ มหาวิทยาลัยขอนแก่น.

ภาษาต่างประเทศ

Briggs, C. L. (2012). Toward a new folklorist of health. *Journal of Folklore Research*, 49(3), 319-345.